

2/2018

NÁRODNÁ OSVETA

ČASOPIS PRE ROZVOJ MIESTNEJ KULTÚRY A ZÁUJMOVEJ ČINNOSTI

Metodické listy: Ako naučiť deti rozumieť výtvarnému jazyku

Národné osvetové centrum vyhlasuje súťaž

Slovenská kronika 2018

Súťažné kategórie:

A. KRONIKY

A.1 Kronika obce

- A.1.1 kronika obce do 1 000 obyvateľov;
- A.1.2 kronika obce nad 1 000 obyvateľov

A.2 Kronika mesta, mestskej časti

- A.2.1 kronika krajského a okresného mesta;
- A.2.2 kronika mesta a mestskej časti

A.3 Špecifický druh kroniky

- A.3.1 kronika občianskeho združenia, spolku, folklórneho súboru, skupiny, ľudovej, dychovej hudby, kronika školy a pod.;
- A.3.2 historická kronika, napríklad rodová alebo rodinná kronika

B. MONOGRAFIE

B.1 Monografia obce

- B.1.1 vedecká alebo vedecko-popularizačná;
- B.1.2 popularizačná a textovo-obrazová alebo obrazovo-textová

B.2 Monografia mesta alebo mestskej časti

- B.2.1 vedecká alebo vedecko-popularizačná;
- B.2.2 popularizačná a textovo-obrazová alebo obrazovo-textová

B.3 Monografia o kultúrnom dedičstve obce, mesta, mestskej časti, mikroregiónu, regiónu

- B.3.1 publikácia o svetských či sakrálnych stavebných pamiatkach, pamiatkach ľudovej architektúry, národných kultúrnych pamiatkach a pod.;
- B.3.2 publikácia o ľudovom odevu, tradičnom remesle, tradičnej ľudovej strave a pod.

**Slávnostné vyhlásenie výsledkov súťaže sa uskutoční
19. októbra 2018 v Slovenskej národnej knižnici v Martine.**

.....

Vyhlasovateľom a odborným garantom súťaže s dvojročnou periodicitou je Národné osvetové centrum, spoluorganizátormi sú Slovenské národné múzeum, Združenie miest a obcí Slovenska, Slovenská národná knižnica.

OBSAH – 2/2018

Na obálke: Pixabay.com

štatistika

4 Európa a kultúra verzus Slovensko a kultúra

Nezanedbateľným faktorom ovplyvňujúcim stav kultúry na Slovensku je aj percentuálny podiel ľudí pracujúcich v oblasti kultúry v porovnaní s celkovou zamestnanosťou a ich vzdelanostná úroveň. Ako je na tom Slovensko v porovnaní s celou Európskou úniou?

kultúrne dedičstvo

8 Zdieľané kultúrne dedičstvo

Slovenská kultúra má v roku 2018 jedinečnú príležitosť na svoju prezentáciu. Práve v Európskom roku kultúrneho dedičstva totiž uplynulo 25 rokov odvtedy, čo sa Slovensko zaradilo medzi 49 štátov Európy zapojených do projektu Dni európskeho kultúrneho dedičstva.

granty

10 Európa pre občanov: 800-tisíc eur pre Slovensko

V programe Európa pre občanov patrí Slovensko už niekoľko rokov k najúspešnejším žiadateľom. V poslednej výzve uspelo 24 slovenských projektov s celkovou podporou vo výške 803 995 eur. Najviac peňazí, spolu 463 795 eur, pôjde do 21 obcí, miest a organizácií zastupujúcich samosprávu na projekty podporujúce družobné partnerstvá miest.

Podporené projekty

Príklady projektov, ktoré získali podporu – tých najväčších i menších.

V jeden deň pod jednou strechou

Pilotný projekt spoločných informačných dní Granty pre samosprávu mal tento rok úspech a bude pokračovať.

metodické listy

15 Pre deti je dôležitá aj vizuálna gramotnosť

Súčasný výtvarný umenie ponúka širokú škálu technológií, je multimediálne. Deti môžu prostredníctvom obrazov, sôch a iných umeleckých diel svojou aktivitou porozumieť vizuálnym (zrakovým) vnemom. Až keď porozumejú výtvarnému jazyku, môžu svoje vedomosti a zručnosti aplikovať vo vlastnom výtvarnom vyjadrení.

tradície

31 Zvyky a obrady pri svadbe

Súčasný trend návratu k folklóru a tradíciám sa na Slovensku prejavuje aj na podobe svadieb. Tradičná ľudová svadba bola vždy veľmi bohatá na zvyky a obrady, každý kraj či každá oblasť Slovenska však mali svoje tradičné chápanie a svadby i celkovej prípravy. Rozdiely súviseli aj s konfesiou – evanjelici mali napríklad pri svadbe oveľa dlhšie vinše, predslovy a zdravice než katolíci.

NÁRODNÁ
OSVETA

Vážené čitateľky, vážení čitatelia,

Slovensko a Európa, slovenská a európska kultúra, slovenské a európske tradície – to všetko tvorí jeden celok. Tak ako Európa, ktorej sme súčasťou, ovplyvňuje a formuje nás, tak aj my ovplyvňujeme a formujeme Európu, bez ohľadu na to, že sme len jej malou súčasťou. Dôležité je, že ňou sme. Platí, že niet globality bez lokality, a zároveň platí aj to, že bez porovnania niet poznania.

Téma korelácie slovenskej a európskej kultúry je momentálne o to aktuálnejšia, že rok 2018 je Európskym rokom kultúrneho dedičstva a navyše sú práve Dni európskeho kultúrneho dedičstva. Preto sa v tomto čísle Národnej osvetu venujeme aj porovnávaniam, napríklad ako sme na tom v porovnaní s ostatnými krajinami v percentuálnom podiele ľudí pracujúcich v oblasti kultúry, ale tiež našim unikátnym tradíciám, ktoré obohacujú nielen nás, ale celú Európu.

Hlavnou témou tohtoročných Dní európskeho kultúrneho dedičstva je zdieľané dedičstvo a o to presne ide. Aby sme navzájom zdieľali nielen posty na sociálnych sieťach, ale najmä kultúru, tradície, históriu, ktorú máme v nuansách síce rozdielnu, ale predsa len spoločnú, a vzájomným zdieľaním sa pozitívne ovplyvňovali.

Pozrime sa na to, čo ponúkame Európe my a čo naopak dáva Európska únia nám a porovnávajme.

Užitočné zdieľanie.

Európa a kultúra verzus Slovensko a kultúra

TEXT: RED ■ GRAFY: EUROSTAT

Ak by som sa do toho púšťal ešte raz, začal by som pri kultúre. Tieto slová patria jednému z otcov myšlienky o spojenej Európe, francúzskemu politikovi, diplomatovi a ekonómovi Jeanovi Monnetovi. Ako ekonóm na to išiel cez to, čo mu bolo najbližšie, teda cez ekonomiku, konkrétne uhlie a oceľ, ale na sklonku svojho života, už v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, pochopil, aká dôležitá je pre európsku integráciu spoločná kultúrna vízia.

Kultúra je nielen nevyhnutným základom pre zdravé fungovanie spoločnosti, ale ako ukazujú štatistiky, nezanedbateľný je aj jej potenciál pre ekonomiku tej-ktorej krajiny. Na to, aby bola z hospodárskeho hľadiska ešte prínosnejšia, je v časoch globalizácie nevyhnutné, aby sa do politik na všetkých úrovniach zahrnuli opatrenia na zlepšenie prístupu ku kultúre, na oživenie kultúrnej tvorby a podporu účasti na nej.

Ako konštatuje stratégia kultúry, pri dobre nastavenom systéme kultúra nie je len spotrebiteľom finančných prostriedkov, ale i tvorcom ekonomických hodnôt. Financovanie kultúry na Slovensku je však dlhodobo výrazne poddimenzované a nedosahuje ani štandardnú úroveň výdavkov na kultúru v Európskej únii. Za takýchto podmienok nie je možné budovať moderné kultúrne inštitúcie. Objem prostriedkov, ktorý ide do rezortu kultúry, s prihliadnutím na infláciu a v pomere k rastu HDP, roky klesal. Navyše takmer celé desaťročie absentovali hĺbkové výskumné aktivity, ktoré by mapovali stav kultúry a kultúrnych inštitúcií.

Nezanedbateľným faktorom ovplyvňujúcim stav kultúry na Slovensku je aj percentuálny podiel ľudí pracujúcich v oblasti kultúry v porovnaní s celkovou zamestnanosťou a ich vzdelanostná úroveň. Ako je na tom Slovensko v porovnaní s celou Európskou úniou i jednotlivými krajinami, ukazujú nasledujúce grafy. Pripravil ich hlavný štatistický úrad Európskej únie Eurostat.

Počet zamestnancov v kultúre

Posledná aktualizácia 25. 1. 2018

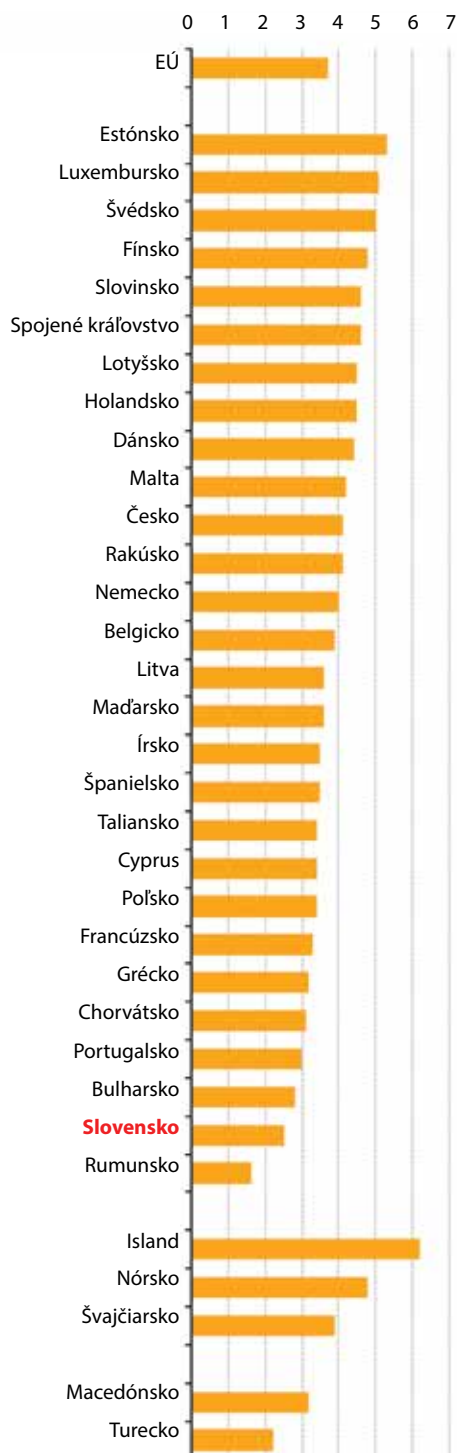
	2011	2016
EÚ	7 848 000	8 396 800
Belgicko	169 400	179 400
Bulharsko	75 000	84 300
Česko	176 900	210 200
Dánsko	123 100	125 600
Nemecko	1 573 100	1 658 700
Estónsko	30 500	34 200
Írsko	63 200	71 200
Grécko	126 800	118 100
Španielsko	563 300	634 200
Francúzsko	884 800	889 100
Chorvátsko	58 100	48 700
Taliansko	783 100	765 900
Cyprus	11 500	12 600
Lotyšsko	29 100	40 100
Litva	45 600	48 900
Luxembursko	11 800	13 200
Maďarsko	139 900	157 100
Malta	6 500	8 000
Holandsko	366 100	378 300
Rakúsko	155 100	171 000
Poľsko	493 100	544 400
Portugalsko	133 700	139 400
Rumunsko	117 200	133 700
Slovinsko	40 600	42 300
Slovensko	60 400	62 100
Fínsko	128 900	116 800
Švédsko	219 600	243 100
Spojené kráľovstvo	1 261 200	1 466 400
Island	9 000	11 900
Nórsko	113 100	102 500
Švajčiarsko	209 700	226 300

Percentuálny podiel zamestnancov v kultúre

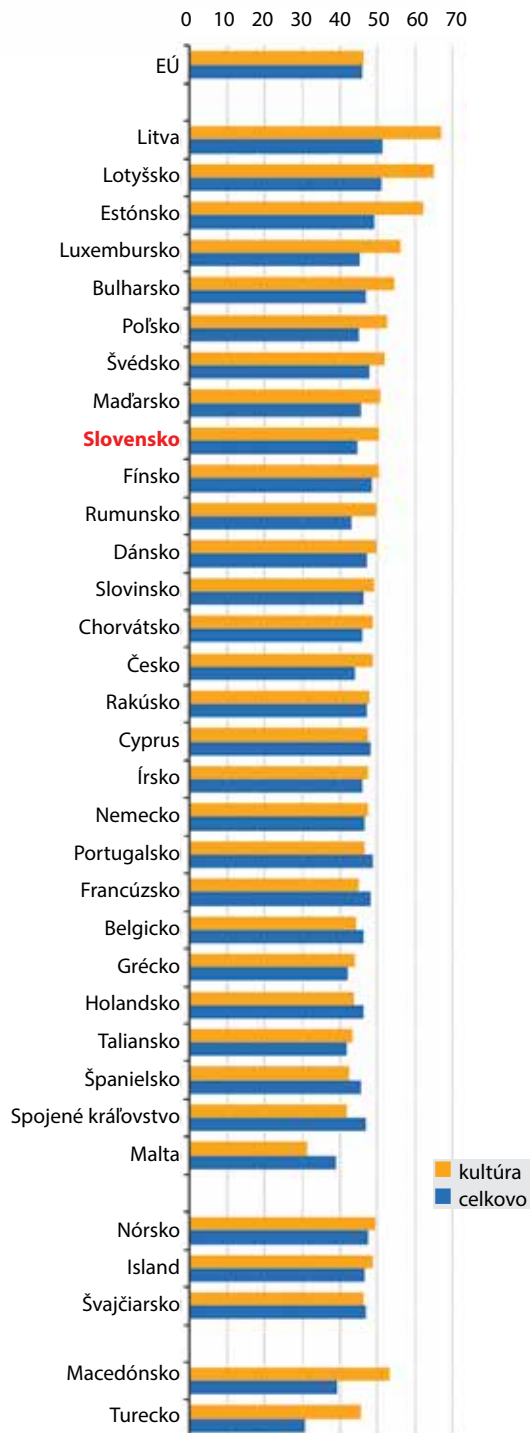
Posledná aktualizácia 25. 1. 2018

	2011	2016
EÚ	3,6	3,7
Belgicko	3,8	3,9
Bulharsko	2,5	2,8
Česko	3,6	4,1
Dánsko	4,6	4,4
Nemecko	4,1	4,0
Estónsko	5,1	5,3
Írsko	3,4	3,5
Grécko	3,1	3,2
Španielsko	3,1	3,5
Francúzsko	3,4	3,3
Chorvátsko	3,6	3,1
Taliansko	3,5	3,4
Cyprus	2,9	3,4
Lotyšsko	3,4	4,5
Litva	3,6	3,6
Luxembursko	5,2	5,1
Maďarsko	3,7	3,6
Malta	3,9	4,2
Holandsko	4,4	4,5
Rakúsko	3,8	4,1
Poľsko	3,2	3,4
Portugalsko	2,8	3,0
Rumunsko	1,4	1,6
Slovinsko	4,3	4,6
Slovensko	2,6	2,5
Fínsko	5,2	4,8
Švédsko	4,7	5,0
Spojené kráľovstvo	4,3	4,6
Island	5,4	6,2
Nórsko	4,5	3,9
Švajčiarsko	4,8	4,8

Percentuálny podiel zamestnancov v kultúre na celkovom počte zamestnancov

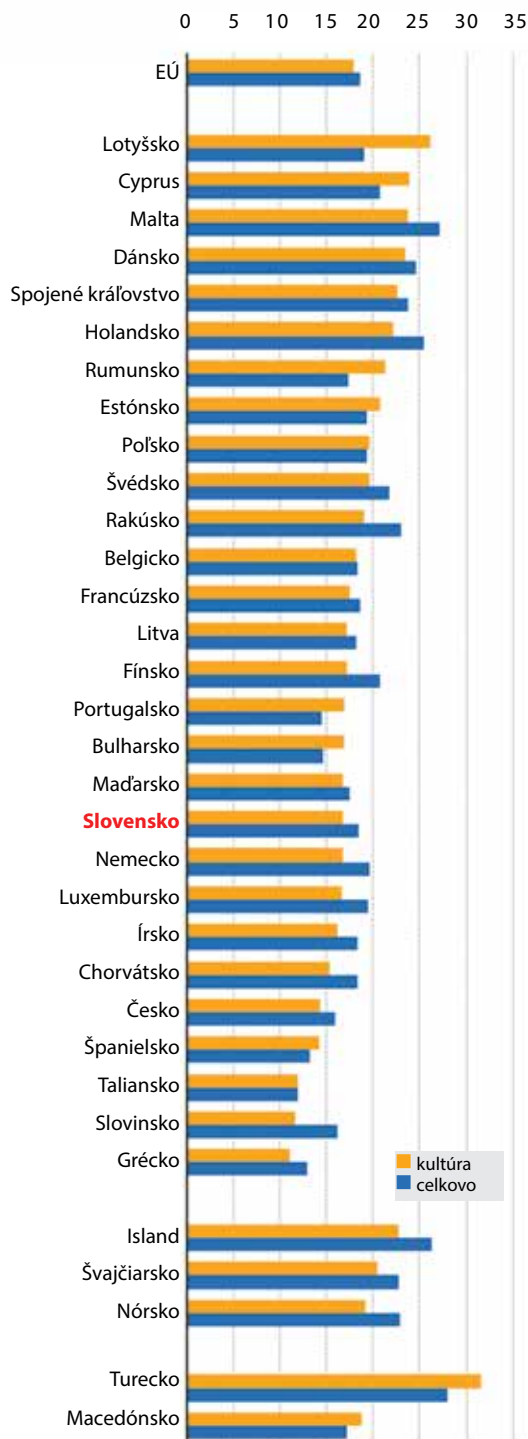
Percentuálny podiel žien na počte zamestnancov v kultúre a na celkovej zamestnanosti

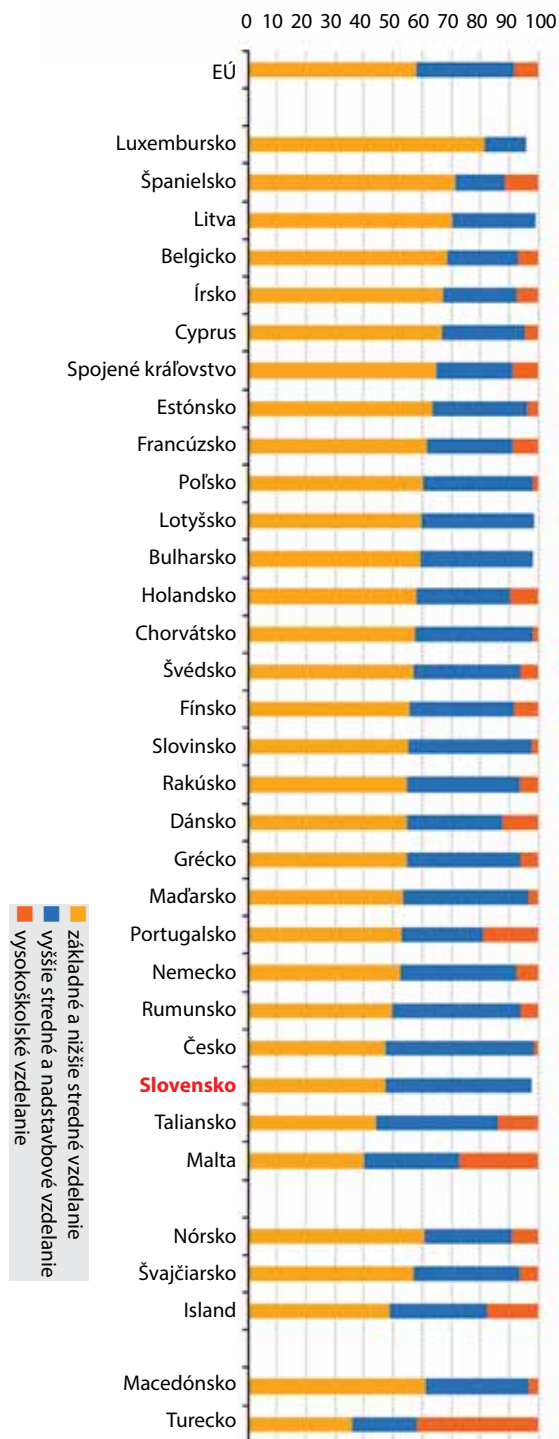
„Ak sa nezaujímate o kultúru, pretože nepatrí do sféry vašich záujmov, musíte sa o ňu zaujímať prinajmenšom preto, že zo strategického hľadiska prináša prospech.“

Nicolas Bourriat, francúzsky teoretik umenia

Percentuálny podiel zamestnancov vo veku 15 - 29 rokov v kultúre v porovnaní s ich podielom na celkovej zamestnanosti

Vzdelanostná štruktúra zamestnancov v kultúre

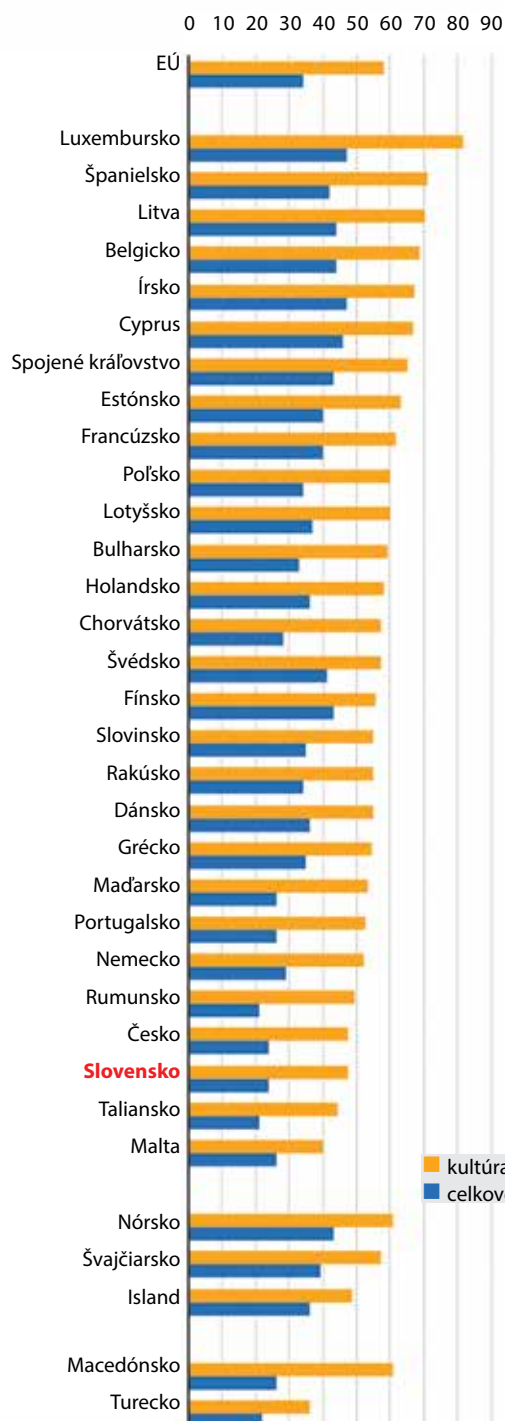

„Malé národy žijú a udržujú sa kultúrou, tá je základom ich identity. Kultúra je dnes o to dôležitejšia, že žijeme v spojenej Európe, v ktorej rámci sa musíme snažiť udržať si vlastnú identitu a svojbytnosť a zároveň sa otvoriť.

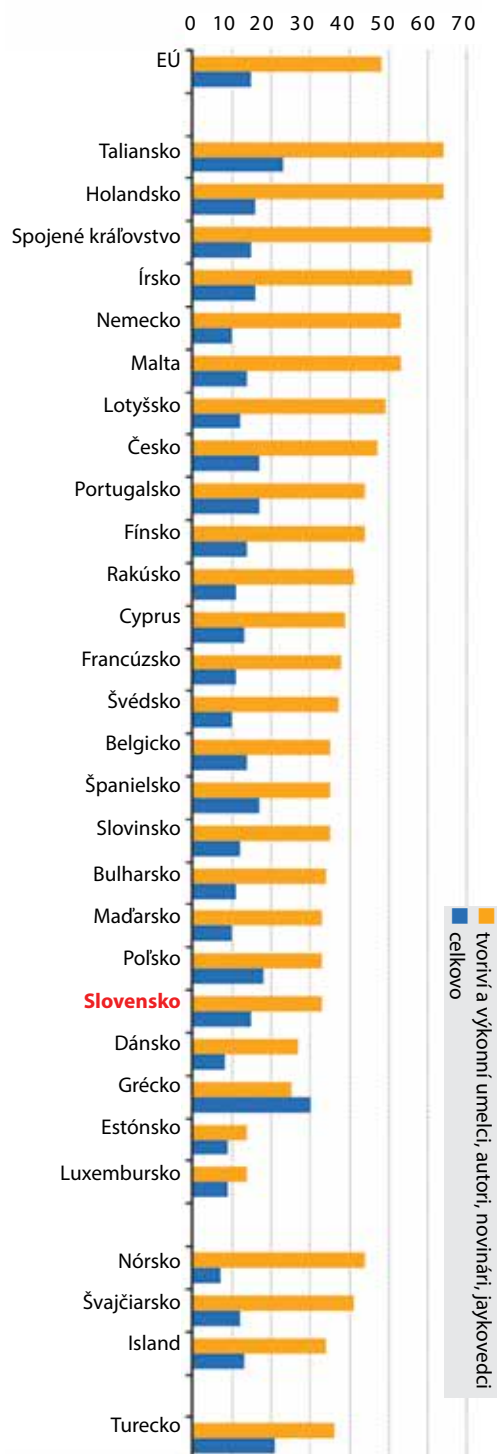
Len to dáva Európe zmysel.“

Alena Wagnerová, česko-nemecká spisovateľka

Podiel vysokoškolsky vzdelaných zamestnancov v kultúre v porovnaní s ich podielom na celkovej zamestnanosti

Podiel slobodných umelcov v porovnaní s celkovou zamestnanosťou

ZDROJE:

Stratégia rozvoja kultúry v Slovenskej republike na roky 2014 – 2020
<http://www.strategiakultury.sk>
 Culture statistics, Edition 2016 Eurostat
<http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/KS-04-15-737>

Dni európskeho kultúrneho dedičstva

Zdieľané kultúrne dedičstvo

TEXT: RED

Slovenská kultúra má v roku 2018 jedinečnú príležitosť na svoju prezentáciu. Práve v Európskom roku kultúrneho dedičstva totiž uplynulo 25 rokov odvtedy, čo sa Slovensko zaradilo medzi 49 štátov Európy zapojených do projektu Dni európskeho kultúrneho dedičstva. Obe podujatia majú spoločný cieľ: ukázať širokej verejnosti, ako sme sa v Európe navzájom ovplyvňovali, čo máme spoločné, a zároveň predstaviť regionálne a miestne rozmanitosti a tak zjednotiť Európu na úrovni kultúry.

Hlavnou témou tohtoročných dní je Zdieľané dedičstvo. Vychádza z toho, že v čase moderných technológií a internetu máme úžasnú šancu spoznávať domáce, ale i celoeurópske kultúrne dedičstvo, ktoré je všade okolo nás: v našich mestách, architektúre, prírode a archeologických lokalitách. A nielen v literatúre, umení či rôznych predmetoch, ale aj v remeselných zručnostiach, príbehoch, gastronómii, hudobnej tvorbe i vo filme.

Viac ako spomienka na minulosť je kultúrne dedičstvo kľúčom k našej budúcnosti, preto sa počas septembra v rámci Dní európskeho kultúrneho dedičstva sprístupňujú aj bežne neprístupné pamiatky, tie bežne prístupné zas možno vidieť

„v inom svetle“. Súčasťou podujatí sú semináre, prednášky, výstavy, turistické aktivity, súťaže a hry súvisiace s historickým prostredím a jeho hodnotami.

Organizácie štátnej a verejnej správy, územnej správy, samosprávy miest a obcí, školy, cirkvi, mimovládne a neziskové organizácie, občianske združenia, súkromné inštitúcie, kultúrno-osvetové inštitúcie, majitelia alebo správcovia národných kultúrnych pamiatok a historických objektov tento rok pripravili takmer 400 podujatí. Najviac z nich v Trnavskom kraji. Na mnohých sa podieľajú aj neprofesionálni umelci, ktorí sa venujú záujmovej umeleckej činnosti. Napríklad divadelný súbor DRIM z Nitry pri tejto príležitosti

uviedol divadelnú inscenáciu Kráľ Belo IV. a jeho rodina – netradičné spracovanie osudov kráľovskej rodiny v kontexte historických udalostí na území strednej Európy. V Nových Zámkoch sa krstila zbierka ľudových piesní obce Hostie, v Trnave rozoberali tému počiatkov talianskej komunity v tomto meste, v Malackách pripravili divadelný festival s medzinárodnou účasťou Bábkové žihadlenie, venovaný bábkarovi Jonášovi Jiráskovi, v Štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici rozoberali tradičné bábkárstvo na Slovenku s ukážkami z hier Tradičného bábkového divadla Antona Anderleho, v kultúrnom dome v Kamenici zahrlo ochotnícke divadlo Das Kus Teatro veselohru

Ako sa zapojili jednotlivé kraje

Trnavský kraj	91 aktivít
Banskobystrický kraj	70 aktivít
Nitriansky kraj	63 aktivít
Trenčiansky kraj	38 aktivít
Žilinský kraj	37 aktivít
Košický kraj	36 aktivít
Prešovský kraj	30 aktivít
Bratislavský kraj	15 aktivít

Otázky, na ktoré chce dať Európsky rok kultúrneho dedičstva odpoveď:

1. Ako môžeme lepšie chrániť európske dedičstvo?
2. Ako môžeme zvýšiť povedomie o výhodách, ktoré nám kultúrne dedičstvo prináša?
3. Ako môžeme pomôcť jeho obnove?
4. Aký význam má pre zvelaďovanie kultúrneho dedičstva spolupráca miest a regiónov?

Ferka Urbánka Kamenný chodníček s ľudovými pesničkami a so sprievodom akordeónu, vo Svinici na Festivale starého umenia a histórie Abova vystúpili aj amatérske zbory a súbory starej dobovej hudby...

Generálnymi partnermi podujatia na Slovensku sú Ministerstvo kultúry SR, Pamiatkový úrad SR, Slovenské národné múzeum, redakcia revue Pamiatky a múzeá. Koordináciu aktivít na Slovensku zabezpečuje Medzinárodná rada pre pamiatky a sídla (International Council on Monuments and Sites, ICOMOS) a Združenie historických miest a obcí Slovenska.

Súčastou Dní európskeho kultúrneho dedičstva je už tradične aj udeľovanie prestížnych cien za najvýznamnejšie aktivity z oblasti nášho kultúrneho dedičstva za predchádzajúci rok 2017. Redakčná rada revue pre kultúrne dedičstvo Pamiatky a múzeá spoločne s vydavateľmi časopisu Slovenským národným múzeom a Pamiatkovým úradom Slovenskej republiky tento rok udelila výročné ceny v desiatich kategóriách. Spomedzi 159 nominačných návrhov ocenenie získali: v kategórii objav – nález Milan Horňák, Janka Stehlíková, Andrej Žitňan a Via Magna, s. r. o., za archeologický výskum pohrebiska z obdobia avarskeho kaganátu v Podunajských Biskupiciach; v kategórii akvizícia Novohradské múzeum a galéria v Lučenci za akvizíciu 760 sklárskych výrobkov zo zaniknutých novohradských sklární; v kategórii expozícia Boris Astaloš, Andrej Bendík, Stanislav Očka, Vladimír Straka, Matej Žiak, Martin Kubina, Peter Liška, Alžbeta Lišková, Peter Masár, Dušan Veverka, Eva Králiková, Mária Halmová, Pavel Choma a Slovenské národné múzeum v Martine za expozície Príroda Turca a Kmetianum v SNM Martin – Múzeu Andreja Kmeťa; v kategórii obnova – adaptácia Rímskokatolícky farský úrad Banská Belá za obnovu veže Kostola sv. Jána apoštola a evanjelistu v Banskej Belej.

autor grafického návrhu: Jarkub Dulbica

podrobný program podujatia nájdete na www.dekd.sk

DNI EURÓPSKEHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA 2018

1. – 30. SEPTEMBER

ZDIELANÉ DEDIČSTVO

„Už roky zaznamenávame znižovanie finančných prostriedkov na kultúru. Nie je to len problém Slovenska, deje sa tak v celoeurópskom kontexte. Veríme, že Európsky rok kultúrneho dedičstva bude mať pozitívny dosah aj v tejto oblasti a bude to argumentačná báza na rôznych politických úrovniach – Európskej únii, štátnej, regionálnej a lokálnej, aby na kultúru išlo viac finančných prostriedkov. Hlavným cieľom však je zjednotiť Európu na úrovni kultúry. Ukázať kultúru v novom svetle celej verejnosti, nie iba tým, ktorí sa o ňu štandardne zaujímajú, a upozorniť na to, čo máme ako Európania spoločné. V európskom priestore vždy fungovala kultúrna výmena medzi národmi. Európa prešla veľmi búrlivým vývojom, ktorý zachoval veľa spoločného, ale keďže sa často menili hranice, zároveň bolo veľa rozdeleného. Vo svete a aj v Európe je momentálne napätie, preto sa Európska únia rozhodla hľadať to, čo nás spája, a poukázať na to. A kultúra nás všetkých spája.“

Ing. arch. Zuzana Ondrejková, PhD., národná koordinátorka Európskeho roka kultúrneho dedičstva, riaditeľka odboru ochrany pamiatkového fondu Ministerstva kultúry Slovenskej republiky

Európa pre občanov rok 2018:

V programe Európa pre občanov patrí Slovensko už niekoľko rokov k najúspešnejším žiadateľom. Zatiaľ posledná výzva programu Európa pre občanov mala uzávierku v marci 2018. V tejto výzve, ktorej výsledky boli zverejnené 30. júla, uspelo 24 slovenských projektov s celkovou podporou vo výške 803 995 eur. Najviac peňazí, spolu 463 795 eur, pôjde do 21 slovenských obcí, miest a organizácií zastupujúcich samosprávu na projekty podporujúce družobné partnerstvá miest.

Program Európa pre občanov na Slovensku zastrešuje Európsky kontaktný bod (ďalej len „EKB“), ktorý je súčasťou Národného osvetového centra. Podľa vedúcej Európskeho kontaktného bodu Želmíry Gerovej sú v dlhodobom horizonte úspešní najmä žiadatelia o podporu z programu Družobné mestá a pri každej uzávierke je úspešných približne 20 projektov, čo je z celoeurópskeho hľadiska pravidelne jeden z troch najlepších výsledkov.

Výzva bola okrem medzinárodnej spolupráce v oblastiach samosprávy zameraná aj na rozvoj aktívneho občianstva. V rámci tohto opatrenia získal v porovnaní s projektmi z celej Európy najvyššie hodnotenie projekt zameraný na voľby do Európskeho parlamentu 2019, ktorý predložila slovenská organizácia GLOBSEC.

„Sme hrdí, že sme stáli pri zrode takeého úspešného projektu zameraného na aktívnu participáciu občanov Európskej únie na všetkých jej úrovniach,“ hovorí Želmíra Gerová. Zástupcovia GLOBSEC aktívne konzultovali prípravu projektu s EKB, taktiež sa zúčastnili na všetkých seminároch organizovaných EKB na pomoc predkladateľom projektov.

Dva slovenské projekty boli úspešné aj v opatrení Európska pamäť. Post Bellum SK opakovane potvrdilo, že dosahuje úroveň renomovaných európskych organizácií zaoberajúcich sa touto problematikou a vie pripraviť kvalitný medzinárodný projekt. Organizácia získala grant už druhý rok po sebe. Kým vlnajší projekt bol zameraný na 2. svetovú vojnu, ten tohtoročný je venovaný mapovaniu tridsaťročného vývoja po roku 1989.

Grant získala aj Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií na FiF Univerzity Komenského v Bratislave, ktorej projekt sa venuje obdobiu Pražskej jari (1967 – 1968). „Medzinárodná spolupráca je to, čo si na tomto type projektov

(pokračovanie na s. 12)

..... príklady podporených projektov

Prelomový rok: Československo v roku 1968 a jeho rola v Európe

Úspešný žiadateľ Univerzita Komenského v Bratislave, Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií, má osem projektových partnerov – troch zo Slovenska a ďalších päť je z Talianska, Estónska, Chorvátska, Rakúska a Poľska.

Hlavným cieľom projektu je pripomenúť si udalosti Pražskej jari a pozrieť sa na tieto udalosti aj zo širšej európskej perspektívy. Aj preto sú do projektu zapojené štyri univerzity, tri mimovládne organizácie, jedno mestské múzeum a jedna verejná knižnica.

Mladí ľudia zapojení do projektu sa budú stretávať s očitými svedkami, zapájať sa do verejných diskusií, vytvárať tzv. LABY pre študentov vysokých škôl, organizovať stredoškolskú súťaž s názvom 10 otázok týkajúcich sa roku 1968, ktoré sa spýtate svojich starých rodičov.

Projekt má priniesť dva hlavné výstupy: zbierku orálnej histórie Pražská jar prerozprávaná zabudnutými očitými svedkami a výstavu Československo pred a po auguste 1968.

Zvláštnu pozornosť projekt zameria na príbehy bývalých vojakov Varšavskej zmluvy, ktorí sa podieľali na invázii, a obyvateľov žijúcich na hraniciach s krajinami susediacimi s bývalou ČSSR.

800-tisíc eur pre Slovensko

O úspechu slovenských žiadateľov a o projektoch, ktoré získali podporu, informovali na tlačovej konferencii aj Vladislava Gubalová z GLOBSEC-u, Soňa Molnárová z Vajnor, vedúca EKB na Slovensku Želmíra Gerová a vedúci zastúpenia Európskej komisie na Slovensku Ladislav Miko.

FOTO: NOC – Peter Zakuťanský

..... príklady podporených projektov

Cieľom projektu Katedry rusistiky a východoeurópskych štúdií FFUK je pozrieť sa na udalosti roku 1968 v európskom kontexte. Reprofoto: Nové slovo

najviac vážime. Poskytuje nám príležitosť porovnať si schopnosti našich zamestnancov, nadviazať nové kontakty, ale tiež zapájať doktorandov, ktorým sa aj vďaka projektom otvárajú perspektívy dlhodobého zamestnania v odbore,“ hovorí prodekan Filozofickej fakulty UK v Bratislave pre vedecký výskum a doktorandské štúdium prof. Marián Zouhar. Ako dodáva, „projekty sú veľkou školou aj z hľadiska ich administratívy a manažmentu. Na tom súčasne spolupracuje až šesť krajín, okrem Slovenska aj Chorvátsko, Rakúsko, Estónsko, Taliansko a Bulharsko.“

Vďaka čomu sú slovenskí žiadatelia práve v programe Európa pre občanov takí úspešní?

Kľúčovú rolu zohráva pripravenosť žiadateľov. EKB ako súčasť Národného osvetového centra organizuje každý rok v rôznych regiónoch Slovenska približne 10 informačných stretnutí/školení/seminárov. Len tento rok EKB zorganizoval alebo navštívil 14 podujatí s viac ako 500 účastníkmi.

„Na tieto stretnutia sa vždy opláti prísť, pretože potenciálny žiadateľ sa tam dozvie niečo nové, niečo, čo sa

Prehľad podporených projektov:

Akcia 1. Európska pamäť			
	Post Bellum SK	30 rokov po páde železnej opony	98 030 €
	Katedra rusistiky Univerzity Komenského v Bratislave	Prelomový rok: Československo v roku 1968 a jeho rola v Európe	98 280 €
	V úlohe partnerov sa na podporených projektoch iných krajín podieľa 10 slovenských organizácií.		
Akcia 2. Opatrenie 2.1 Družobné mestá			
	21 projektov		spolu 463 795 €
	V úlohe partnerov sa na podporených projektoch iných krajín podieľa 42 slovenských subjektov.		
Akcia 2. Opatrenie 2.2 Sieť medzi mestami			
	Z desiatich podaných slovenských projektov nebol podporený žiadny.		
	V podporených projektoch iných krajín vystupujú v úlohe partnera 4 slovenské obce/mestá/organizácie.		
Akcia 2. Opatrenie 2.3 Projekty občianskej spoločnosti			
	GLOBSEC	Volby do Európskeho parlamentu a to, čo je za nimi: Aktívna participácia občanov Európskej únie vo všetkých jej úrovniach	143 890 €
	V úlohe partnera sa na podporených projektoch iných krajín podieľajú 3 slovenské organizácie.		

v príručke nedečíta,“ hovorí Želmíra Gerová.

Zástupcovia EKB organizujú podujatia aj v menších okresných mestách, na ktorých sa od roku 2014 zúčastnilo viac ako 2 500 ľudí. Dôležitá je tiež komunikácia s úspešnými žiadateľmi, zviditeľňovanie ich projektov doma i v zahraničí, ako aj aktívne oslovovanie organizácií, ktoré by boli

vhodnými žiadateľmi. V posledných troch rokoch EKB úspešne organizuje tzv. spojené infodni, na ktorých sa zúčastňujú zástupcovia programov Kreatívna Európa, Erasmus+ a tohto roku by mal pribudnúť Horizon2020. V roku 2018 pribudol formát Granty pre samosprávu, v rámci ktorého sa predstavilo až 13 finančných mechanizmov.

..... príklady podporených projektov

30 rokov od pádu železnej opony

Hlavnými aktivitami projektu bude zdokumentovanie výpovedí svedkov udalostí roku 1989 a ich reflexie na predošlý režim a súčasnosť na Slovensku a v partnerských krajinách projektu – v Česku, Poľsku a Rumunsku – a výstava zostavená z materiálu zozbieraného širokou verejnosťou v spomenutých krajinách.

V každej zapojenej krajine sa uskutoční 12 vzdelávacích interaktívnych workshopov pre pedagógov a mladých ľudí.

November 1989 v Košiciach. Reprofoto: archív NOC

V jeden deň a pod jednou strechou

Zorientovať sa v množstve grantových programov nie je ľahké ani pre odborníkov, ktorí sa tejto problematike venujú na plný úväzok. Poskytnúť komplexné informácie o možnostiach grantovej podpory bolo cieľom pilotného projektu spoločných informačných dní Granty pre samosprávu, ktoré sa uskutočnili v máji v štyroch krajských mestách. Ich iniciátormi a organizátormi boli Európsky kontaktný bod, ktorý organizačne patrí pod Národné osvetové centrum, a Medzinárodný vyšehradský fond.

Podobné podujatie sa na Slovensku konalo po prvýkrát, pretože na rozdiel napríklad od Českej republiky, kde je to úlohou EuroCentier, ktoré sú v každom kraji a sú riadené centrálné z úradu vlády, u nás podobné centrá nie sú. V prípade pilotného projektu túto úlohu suplovali informačné centrá Europe Direct koordinované Zastúpením Európskej komisie na Slovensku. Tie však nepôsobia vo všetkých krajských mestách.

Hlavnou myšlienkou podujatia bolo poskytnúť informácie v jeden deň a pod jednou strechou. Na jednotlivých infodňoch sa tak mohlo predstaviť aj dvanásť finančných mechanizmov. Patrili k nim vyšehradské granty, program Európa pre občanov, Erasmus+,

programy cezhraničnej spolupráce Fond mikroprojektov Interreg V-A Poľsko – Slovensko, ENI Maďarsko – Slovensko – Rumunsko – Ukrajina, Interreg V-A Slovenská republika – Maďarsko a v skratke aj európske štrukturálne a investičné fondy, Nórsky finančný mechanizmus a Finančný mechanizmus EHP.

Prínosom pilotného projektu bolo aj to, že okrem adresátov podujatia – zástupcov samospráv – sa o sebe dozvedeli viac i jednotlivé informačné mechanizmy, vďaka čomu môžu správne nasmerovať aj žiadateľov, ktorí nepatria do ich finančnej schémy, a poradiť im vhodný program z iného finančného mechanizmu.

Všetky zúčastnené finančné mechanizmy sa zapojili do spojených

infodní najmä pre väčšie prepojenie na samosprávy, keďže to doteraz chýbalo a všetky z nich ponúkajú svoje služby a produkty aj miestnej samospráve.

„Spoločná prezentácia nám dáva priestor na oslovenie cieľovej skupiny, ktorá by na podujatie inak neprišla, ale aj na porovnanie s podobnými grantovými programami a vzájomnú výmenu skúseností,“ zhodnotil osobitný veľvyslanec pre granty finančného mechanizmu Európskeho hospodárskeho priestoru, Nórskeho finančného mechanizmu a Švajčiarskeho finančného mechanizmu František Kašický.

O pozitívnom ohlase na podujatie svedčí aj následná iniciatíva Europe Direct v Trstenej, ktoré na jej základe navrhlo, aby sa u nich konal aspoň

..... príklady podporených projektov

Volby do Európskeho parlamentu a to, čo je za nimi

Štyria projektoví partneri z Nemecka, Bulharska, Poľska a Slovenska

Cieľom projektu Volby do Európskeho parlamentu a to, čo je za nimi: Aktívna participácia občanov Európskej únie vo všetkých jej úrovniach slovenskej organizácie GLOBSEC je odkryť príčiny nízkej účasti občanov na eurovoľbách, špeciálne mladých ľudí, a hľadať praktické riešenia, ako ich motivovať, aby sa stali aktívnymi

občanmi. Zámerom projektu je posilniť legitímnosť rozhodovacieho procesu EÚ, a to tým, že ponúkne odporúčania pre politické špičky EÚ.

Súčasťou projektu budú fókusové skupiny, prostredníctvom ktorých sa

budú zbierať názory najmä mladých ľudí, analýza zozbieraných dát a návrh politik a praktických riešení spoločne s „lídmami“ mladých a tiež kampane na sociálnych sieťach pod názvom Vystúp a hlasuj.

informačný seminár o aktuálnych európskych výzvach.

Seminár sa uskutočnil 2. augusta a predstavili sa na ňom finančné mechanizmy: Európa pre občanov, Medzinárodný vyšehradský fond a Kreativna Európa. Po prezentácii jednotlivých programov nasledovala praktická časť venovaná tvorbe a písaniu projektov a osobné konzultácie.

Tentoraz však nezostalo len pri prezentácii projektov, ale nasledujúci deň sa uskutočnil aj výstup zástupcov zúčastnených finančných mechanizmov a miestneho informačného centra Europe Direct, ktoré bolo zároveň symbolom slovensko-poľskej spolupráce.

Infodni 2019

Spojené infodni sa uskutočnia v mesiacoch február a marec 2019 v štyroch krajských mestách a na základe ich vyhodnotenia sa bude uvažovať o druhom jesennom kole.

Infodni 2018

■ 4 podujatia v 4 krajských mestách: Banská Bystrica, Prešov, Košice, Trenčín;

■ 9 organizátorov
a spoluorganizátorov: Európsky kontaktný bod Slovensko, Medzinárodný vyšehradský fond,

Po úspešných infodňoch nasledoval úspešný výstup do výšky 1725 metrov. Na Babiu horu si vyšli (zľava): Arnaud Lam z o. z. V.I.A.C., Zuzana Duchová z CED Slovakia, Tereza Prielomková z Europe Direct Trstená, a Želmíra Gerová z EKB.

Foto: archív EKB

Združenie miest a obcí Slovenska, Európske dokumentačné centrum Univerzitnej knižnice Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Europe Direct Prešov, Europe Direct Košice, Europe Direct Trenčín a čiastočne Zastúpenie Európskej komisie na Slovensku;

■ 7 inštitúcií, ktoré podporili podujatia: Úrad vlády SR, Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR, Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR, Univerzitná knižnica Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Prešovská univerzita v Prešove, Košický samosprávny kraj a Trenčiansky samosprávny kraj;

■ 13 odprezentovaných finančných mechanizmov: granty EHP a Nórska, vyšehradské granty, Európa pre občanov, Erasmus+, INTERREG stredná Európa, INTERREG Dunajský nadnárodný program, Fond mikroprojektov INTERREG V-A Poľsko – Slovensko, ENI Maďarsko – Slovensko – Rumunsko – Ukrajina, INTERREG V-A Slovenská republika – Maďarsko, INTERREG V-A Slovenská republika – Česká republika, Fond malých projektov INTERREG V-A Slovenská republika – Česká republika, Európske štrukturálne a investičné fondy 2014 – 2020;

■ 34 prezentácií;

■ 170 účastníkov

..... príklady podporených projektov

Všetci spolu pre Európu

Projekt Všetci spolu pre Európu posilňuje a obnovuje družobné partnerstvo medzi slovenskými Vajnorami a talianskym Alvianom. Obyvatelia oboch miest budú vyzvaní, aby vyjadrili svoje obavy a názory na súčasnú politickú situáciu v Európe, ktoré sú najčastejšie spojené s hospodárskymi otázkami alebo bezpečnosťou. Následne sa začne diskusia o budúcnosti

Európy, ktorá ukáže, akú Európu chcú obe zapojené mestá a aké zmeny považujú za nevyhnutné. Najväčšou výzvou bude zaangažovať do projektu euroskeptikov, aby premýšľali o dôležitosti koncepcie Únie a solidarity medzi európskymi štátmi prostredníctvom uvedomenia si a následných reflexií o výhodách politik EÚ, ťažkostiach a následkoch rozpadu zjednotenej Európy.

Delegácia Talianov pricestuje do Vajnor na štyri dni, počas ktorých sa budú konať stretnutia a konferencie, návštevy kultúrnych a prírodných pozoruhodností tejto obce a medzikultúrna výmena zvykov a tradícií.

METODICKÉ LISTY

Pre deti je dôležitá aj vizuálna gramotnosť

■ TEXT: PaedDr. RENÁTA PONDELÍKOVÁ, PhD.

Umenie je súčasťou každej spoločnosti, odráža jej spoločenskú a kultúrnu úroveň, je jej zrkadlom. Má výpovednú hodnotu pre súčasné, ale aj nasledujúce generácie, je komunikačným nástrojom doby, v ktorej žijeme. Umenie umožňuje nazerať na veci z rôznych uhlov pohľadu, umožňuje slobodu, jedinečnosť, výnimočnosť, dôveru vo vlastné schopnosti, nápady, možnosť realizácie.

Súčasný výtvarný umenie ponúka širokú škálu technológií, je multimediálne.

Deti môžu prostredníctvom obrazov, sôch a iných umeleckých diel vlastnou aktivitou porozumieť vizuálnym (zrkovým) vnemom – vplyvu farieb na človeka, významu kompozície (umiestnenia prvkov na obraze), vplyvu svetla na objem zobrazovaných objektov, rukopisu autora a jeho pôsobeniu na dojem z obrazu, možnosti použitia rôznych materiálov – haptické (hmatové) vnemy – ich štruktúra, tvar, kinestetické (pohybové) vnímanie – priestor, pohyb, pri využití multimédií aj auditívne (sluchové) a etmoidálne (čuchové) vnemy. Až keď porozumejú výtvarnému jazyku, môžu svoje vedomosti a zručnosti aplikovať vo vlastnom výtvarnom vyjadrení.

Spoznávanie výtvarného jazyka prostredníctvom aktívnych tvorivých činností zameraných na prácu s výtvarným dielom umožňuje deťom zaujímavými a aktivizujúcimi metódami získať vedomosti a zručnosti na uplatnenie prvkov a princípov výtvarného jazyka vo výtvarnej tvorbe. Deti získavajú schopnosti a zručnosti porozumieť vizuálnym informáciám a používať ich pri komunikácii vo svojom okolí, čím sa stávajú vizuálne gramotnými.

Teoretik umenia Ladislav Kesner uvádza, že vizuálna gramotnosť je schopnosť vnímať a interpretovať obrazy a znaky.

Ako spoznávať prvky a princípy výtvarného jazyka?

Výtvarný umelec Paul Klee to vyjadril nasledujúco:

„Podnikneme podľa topografického plánu malý výlet do krajiny lepšieho poznania. Mŕtvy bod prekoná prvý pohyb (línia). Po chvíli sa zastavíme, aby sme nabrali dych (prerušovaná alebo po viackrát sa opakujúcom zastavení rozčlenená línia). Pohľad späť, ako sme ďaleko (pohyb v opačnom smere). Rozhodovanie, či sem, alebo tam (zväzok línií). Rieka zabraňuje ďalšej ceste, použijeme čln (vlnovitý pohyb). Objaví sa most (rad oblúkov). Na druhej strane stretneme rovnako zmýšľajúceho, ktorý tiež smeruje k lepšiemu poznaniu. Najskôr sme od radosti jednotní (splynutie línií), ale pomaly sa prejavujú odlišnosti (samostatné vedenie dvoch línií). Určité rozčúlenie na oboch stranách (výraz, dynamika a psychika línie). Potom kráčame cez rozorané pole (plocha vytvorená z rovnobežných línií), potom hustým lesom. Môj spoločník zabúdi, hľadá cestu a opisuje klasické pohyby pobiehajúceho psa. Ani ja nie som teraz úplne pokojný; v okolí novej rieky leží hmľa (priestorový prvok). Čoskoro je zase jasnejšie. Košíkari sa vracajú domov s vozom (koleso). Pred nimi sa objaví dieťa s veselými lokňami (špirálovitý pohyb). Neskôr nastane dusno a zotmie sa (priestorový element). Blesk na horizonte (klukatá línia). Nad nami sú však ešte hviezdy (rozosiace body). Čoskoro prideme k prvým domom v meste. Kým zaspíme, mnohé sa opäť objavuje v spomienkach, lebo taká malá cesta je plná dojmov.

Vymenoval som grafické prvky, ktoré sa majú v diele prejavovať. Neznamená to však, že dielo tvoria iba prvky.

Prvky majú vychádzať z formy, nesmú sa však pri tom obetovať.“ (Klee, In Lamač 1989, s. 209)

Špecifickými psychologickými procesmi, ktoré deti prostredníctvom výtvarných diel môžu získavať, prípadne si rozvíjať, sú výtvarné videnie, výtvarné cítenie a výtvarné myslenie. V predškolskom veku už dieťa dokáže pomenovať mnohé výtvarné podnety, ako napríklad línie, tvary, svetlo, farby, štruktúry a pod. Zároveň rozlišuje ich kvality ako veľkosť, farebnosť a pod. Najprv sa sústreďuje na ich podstatné znaky, neskôr si všíma i vzťahy medzi nimi.

Výtvarné videnie vyžaduje pozornosť na výtvarné podnety. Vyvíja sa súčasne s vnímaním. Dieťa na základe skúseností nachádza podnety vo svojom okolí alebo v umení. Rozlišuje ich, porovnáva a dáva do vzťahov. Vytvára si asociácie. Prežíva vizuálne zážitky. Dokáže sa vizuálne orientovať.

S výtvarným videním a vnímaním súvisí aj schopnosť reagovať na vizuálne zážitky, to znamená výtvarne myslieť a cítiť.

Výtvarné myslenie sa prejavuje ako schopnosť pomenovať zložky vizuálneho zážitku. Dieťa pomenúva, čo vidí, čo si predstavuje. Ide o schopnosť nahradiť zložky vizuálneho zážitku ich obrazotvornými prvkami a previesť ich do výtvarnej výpovede tak, aby vyjadrilo svoj výtvarný zámer. Na schopnosť operovať s výtvarnými prvkami nadväzuje ďalší rozvoj výtvarného myslenia pomocou analýzy, syntézy, parafrázy, transpozície, abstrakcie a variability. Výtvarná komunikácia je prejavom výtvarného myslenia. To sa prejavuje v štyroch rovinách výtvarnej komunikácie ako operatívne (konštruktívne), neoperatívne (asociačné), receptívne a materiálové výtvarné myslenie.

Vlastnosti výtvarného myslenia sú:

1. samostatnosť – relatívna nezávislosť od hotových vzorov a cudzích myšlienok,
2. tvorivosť – schopnosť tvoriť originálne výtvarné diela,
3. pružnosť – schopnosť nachádzať nové postupy a prekonávať staré,
4. dôslednosť – schopnosť plánovite a logicky sledovať riešenie problému,
5. rýchlosť – pohotovo reagovať na životné situácie (Geró, In Banaš et al., 1989).

Výtvarné cítenie sa prejavuje vo vzťahu k výtvarnému jazyku a podľa Věry Roeselovej, ktorá sa zameriava na problematiku výtvarnej výchovy, je výtvarné cítenie založené na uvedomovaní si vlastných reakcií na podnety okolitého sveta, na čiastkové posuny vo vznikajúcej výtvarnej práci alebo na tvorbu druhých.

Spojenie výtvarného videnia, cítenia a myslenia umožňuje dieťaťu skúmať výtvarné hodnoty prvkov výtvarného jazyka a oceňovať ich účinky. Prejavuje sa to v rozmanitosti výtvarného vyjadrovania.

Ak dieťa tvorivo poznáva výtvarné zákonitosti, dochádza podľa Roeselovej (2003) nielen k rozvoju výtvarného myslenia, ale tiež k ovplyvňovaniu vývojových problémov vizuálne orientovaných detí a detí zmiešaného typu so silnejšou vizuálnou zložkou.

Cesta od experimentovania k poznávaniu je vhodnejšia než opačná cesta, keď dieťa najprv nadobúda vedomosti a až potom ich uplatňuje. V tomto prípade môže vedomosť vytvoriť fixné pravidlo, ktoré bráni uvidieť, že napríklad žltá farba môže mať v určitých farebných vzťahoch polohu teplej farby, kým v iných farebných vzťahoch polohu studenej farby. Snaha dodržať pravidlo môže negatívne ovplyvniť tvorivosť dieťaťa.

Poznávanie zákonitostí výtvarného jazyka sa dobre uplatňuje vo výtvarnej hre.

Výtvarná hra je v materskej škole základnou a dominantnou metódou výtvarnej výchovy. Je to aktívny poznávací proces. V procese hry dieťa objavuje možnosti výtvarných nástrojov a materiálov, výtvarných postupov a výtvarných vzťahov.

Hra s nástrojom umožňuje dieťaťu osvojiť si používanie nástroja, rozvíja jeho motorické zručnosti. Umožňuje mu skúmanie stopy po nástroji a možnosti jej využitia vo výtvarnej výpovedi. Zvládnutie nástroja vyvoláva v dieťati pocit úspechu, čo je predpokladom na ďalšiu výtvarnú činnosť dieťaťa. Spôsoby zvládnutia jednotlivých nástrojov v súvislosti s fyzickými dispozíciami dieťaťa a jeho temperamentom vytvárajú predpoklady na individuálny rukopis dieťaťa.

Hra s materiálom umožňuje dieťaťu spoznávať známy i neznámy materiál, ktorý môže byť zdrojom inšpirácie, ale aj prostriedkom výtvarnej výpovede. Dieťa zisťuje, že materiál mu neponúka len jedno riešenie a stvárnenie.

Laborovanie je proces, pri ktorom deti robia jednoduché pokusy.

Experimentovanie je bádateľský prístup, pri ktorom si deti overujú postupy, hľadajú a objavujú nové riešenia. Výtvarný experiment ponúka dieťaťu skúmanie založené na pokusoch a objavoch. Prostredníctvom experimentovania dieťa objavuje rôzne postupy a variácie stvárnenia námetu v súvislosti so zvolenými výtvarnými prostriedkami.

Komponovanie nadväzuje na experimentovanie. Je to náročnejší proces, pri ktorom si dieťa vďaka objavom z experimentovania vytvára vlastné konštrukcie, pomocou ktorých dáva jednotlivé výtvarné prvky do vzájomných vzťahov.

Výhodou výtvarných hier je, že zo začiatku pomáhajú pri zoznamovaní s novými nástrojmi a materiálmi, zbavujú dieťa strachu z neznámeho nástroja alebo materiálu, neskôr sú inšpiráciou na spontánnu tvorbu, keď dieťa bez zábran trhá, polieva, perforuje alebo kombinuje rôzne materiály. Čiastkové objavy posúvajú výtvarné hry k výtvarným etudám (Roeselová, 2003).

Výtvarná etuda je zameraná na vlastnosti obrazotvorných prvkov. Dieťa postupne objavuje zákonitosti výtvarného jazyka a učí sa ich uplatňovať vo vlastnej výtvarnej výpovedi. Východiskom je výtvarný problém ako podnet na riešenie. Podľa Roeselovej (2003) môžeme výtvarný problém charakterizovať ako učebnú látku, s ktorou sa dieťa prirodzene stretáva v spojení s námetom a postupne si ju zaraďuje medzi svoje skúsenosti. Konštruje si tak svoje vlastné poznanie.

Keďže sa výtvarný problém viaže k zákonitostiam

výtvarného jazyka, jeho formulácia bude vychádzať z vlastností obrazotvorných prvkov výtvarného jazyka a ich uplatnení na ploche alebo v priestore.

Výtvarný jazyk a jeho výtvarné vyjadrovacie prostriedky

„Výtvarný jazyk tvorí súbor špecifických, v spoločenskom kultúrnom povedomí relatívne stabilizovaných pravidiel nadväzovania medzi znakmi vo výtvarnom umeleckom diele. Výtvarný jazyk odráža stav výtvarného umenia v určitej konkrétnej historickej situácii“ (Geró 1989).

Základné stavebné (výrazové) prvky výtvarného jazyka sú línia, škvrna a hmota. Línia je dominantným prvkom v kresbe, škvrna v malbe a hmota v sochárstve. Základnými vyjadrovacími prostriedkami maliara sú farba, škvrna, plocha, svetlo a tieň, štruktúra povrchov. Grafik využíva bod, líniu a kontrast svetlých a tmavých plôch a sochár objem a priestor, plochu, štruktúru povrchov.

Základné vyjadrovacie prvky sú tvar, svetlo, farba, materiál. Tieto prvky majú schopnosť meniť svoje kvality a vstupujú do vzťahov so základnými stavebnými prvkami, napríklad línia má tvar, škvrna má farbu atď.

Základné vyjadrovacie prvky vstupujú do kvalitatívnych vzťahov, ktoré rozoznávame tvarové, svetelné, farebné a povrchové. Môžu vytvárať kontrasty, ak sú na opačných póloch, alebo harmónie, ak sa približujú.

Kvantitatívne vzťahy sa môžu vytvárať zmnožovaním elementov, princípmi organizácie (kompozičnými princípmi) – spôsobom usporiadania elementov – rytmus, rovnováha, symetria, napätie, pohyb a dynamika, konštrukcia, mierka a proporcionalita.

Či bude dielo pôsobiť dynamicky alebo pokojne (výraz výtvarného diela), závisí od spôsobu použitia výtvarných prostriedkov a od spôsobu ich spracovania autorom.

Pre metodické usmernenie sme vybrali charakteristiky jednotlivých výtvarných vyjadrovacích prostriedkov bez ich konkrétneho zaradenia podľa niektorého členenia.

Prvky výtvarného jazyka

Bod – je základným výtvarným prvkom. Pôsobí centricky, dominuje, koncentruje pozornosť vnímateľa. Ako bod môže pôsobiť aj malý útvar, malá okrúhla značka vytvorená špicatým nástrojom. Je súradnicou bez akýchkoľvek rozmerov, bez akejkoľvek oblasti. Body sú najjednoduchším prvkom vizuálneho dizajnu. Podľa definície nemôžeme skutočne nakresliť bod, pretože z pohľadu človeka by to vyžadovalo rozmery. Čo môžeme nakresliť, je bodka. V skutočnosti sú bodky stavebnými kameňmi všetkého ostatného. Bodky nemusia mať tvar kruhu. Body vytvárajú vzťah s priestorom okolo nich. Dva najdôležitejšie vzťahy, ktoré vzniknú, sú pomer bodu a priestoru okolo neho a pozícia bodu v tomto priestore. Keď sa bodky zväčšujú, začneme ich vidieť ako tvary, ale stále si zachovávajú svoje základné bodové vlastnosti. Body spoločne môžu vytvárať nekonečné množstvo kompozičných usporiadaní. Môžu vytvárať

priamky aj krivky. Môžu tvoriť zložité tvary, vzory, textúry a akúkoľvek inú štruktúru, naznačovať smer a pohyb. Ak sa v kompozícii vyskytnú dva nezávislé body, vytvárajú napätie. Použitie troch bodov vedie k vymedzeniu plochy

a k rytmicky bohatším výrazovým možnostiam. Skupina bodov tvorí ohraničenú plochu.

Pri poznávaní výrazových možností bodu môžeme využiť diela:

▲ G. Seurat: Un dimanche après-midi à l'île de la Grande Jatte
▼ D. Hirst: Spot Painting

▲ Y. Kusama: Dots pumpkin
▼ R. Lichtenstein: Seductive Girl

Línia – je základným stavebným prvkom. Môžeme ju vnímať aj ako cestu pohybujúceho sa bodu. Línia sa môže použiť na definovanie okrajov, pridávanie tieňov alebo hodnôt a vytvorenie ilúzie formy.

Dva základné druhy línií sú priamky a krivky. Môžu byť vertikálne, horizontálne, diagonálne, zakrivené, cik-cak, ohnuté, rovné, prerušené, hrubé alebo tenké. Môžu byť ploché (čiara ceruzky) alebo trojrozmerné (tyč, drážka, hrebeň atď.), môžu byť tvrdé, ostré, rovné, geometrické; môžu byť organické, hladké, jemné, vlnité. Obrysové línie sa nazývajú kontúry. Orientácia línií vytvára špecifickú výtvarnú kvalitu. Horizontálne línie vyvolávajú pokoj, vážnosť a rovnováhu, podporujú vyjadrenie šírky. Vertikálna línia podporuje ľahkosť, štíhlosť, vyvoláva dojem rastu. Kombinácia horizontálnych a vertikálnych línií vyjadruje stabilitu a pevnosť. Priamočiare formy s uhlom 90 stupňov sú stabilné. Táto stabilita naznačuje trvalosť a spoľahlivosť. Šikmá línia, diagonála, spôsobuje napätie, hlavne vo vzťahu k vertikále. Diagonálne prvky pôsobia dynamicky. Lomená línia je prejavom racionality v protiklade k vlnovke, ktorej význam je interpretovaný ako mäkký. Diagonálne línie prinášajú pocit pohybu. Objekty v diagonálnej polohe sú nestabilné. Výrazné gestické línie

vyjadrujú silu, rýchlosť a emócie. Línie môžu byť uzavreté okolo tvaru a nemajú žiadne koncové body (obrysy), alebo na koncoch môžu byť otvorené. Rozdeľujú priestor a objem, v ktorom sa nachádzajú. Súčasne môžu prvky spájať.

Pri poznávaní výrazových možností línie môžeme využiť diela:

▲ V. Kandinskij: Composition 8

▲ J. Dubuffet: Site habité d'objets

▲ F. Kline: Painting Number 2

▲ A. Dürer: Die vier apokalyptischen Reiter

▲ E. Munch: Skrik

▲ A. Goldsworthy: Carefully broken pebbles scratched white with another stone St. Abbs, Scotland

Môžeme skúmať tvar línie, jej variácie a techniku zobrazenia.

Farba – môžeme ju definovať ako zrakový vnem, vyvolaný odrazom svetla od látok, ktoré majú vlastnosť svetelné lúče odrážať a pohlcovať. Dokonca aj čierne a biele obrázky majú obrovský počet rôznych odtieňov sivej.

Farba má tri vlastnosti: odtieň (názov farby), intenzitu (sýtosť) a hodnotu (svetlosť a tma).

Farby môžeme deliť aj na teplé (červené, žlté) alebo chladné (modré, sivé). Hodnota opisuje jas farby. Umelci používajú hodnotu farieb na vytvorenie rôznych nálad. Tmavé farby v kompozícii naznačujú nedostatok svetla – ako v nočnej alebo interiérovej scéne. Tmavé farby môžu často vyjadrovať pocit tajomstva.

Farba môže mať (Kulka 2008) vo výtvarnom obraze takéto uplatnenie:

- vecná charakteristika – farby nesú informačný obsah,
- emotívny význam – psychofyziologická povaha farieb,

- asociačný význam – väzba na konkrétne predmety,
- symbolický význam – v spojení s asociačným kontextom,
- výtvarná hodnota – farba je významným estetickým fenoménom, ktorý môže byť nezávislý od asociácie.

Kandinskij vo svojich výtvarných dielach skúmal vzájomné vzťahy farieb, ich psychologické pôsobenie a významy. Zaujímavé sú jeho asociácie farieb s hudbou.

Červenú farbu považoval za farbu typicky teplú a expanzívnu, ktorá pôsobí vnútorne veľmi živo a nepokojne, ale v porovnaní so žltou nevyžaruje do okolia tak silno. Teplá svetlá červená evokuje pocity sily, energie, cieľavedomosti, rozhodnosti. V hudbe pripomína fanfáry sprevádzané tubou, obťažujúci a prenikavý zvuk. V stredných polohách evokuje neochabujúce citové vzplanutie – ako dlhotrvajúca vášeň alebo silná sebaistota.

Ak zosvetlíme teplú červenú farbu žltou, dostaneme oranžovú farbu. Červená farba dodáva oranžovej farbe vážnosť. Podľa Kandinského znie ako stredne naladený kostolný zvon, ako silný alt, ako viola hrajúca largo.

Žltá farba vyžaruje, pôsobí transcendentálnym dojmom. Vlastnosti žltej farby, teda jej výrazný sklon k svetlým farbám možno vystupňovať až do polôh, ktoré sú pre ľudské oko i ľudské ucho skoro neznesiteľné. Takto preexponovaná žltá znie ako stupňujúci sa ostrý zvuk trúbky alebo vysoko naladené fanfáry. Z psychologického hľadiska by mohla stelesňovať šialenstvo, záchvat zlosti, slepú vášeň alebo deštruktívne pudy.

Zelená je zložená z dvoch farieb, žltej a modrej, teda dvoch pohybov, ktoré sa vzájomne paralyzovali, ale ktoré sa znova dajú aktivizovať. V zelenej je preto obsiahnutý potenciálny život.

Modrá farba vyvoláva dojem hĺbky. Je farbou typicky nebeskou. Vytvára element pokoja. Hudobným príkladom svetlomodrej farby je zvuk flauty, tmavomodrá pripomína zvuk čela a čím sú tóny farby tmavšie, tým viac sa približujú k tónom basy. Najtmavšie odtiene modrej sa podobajú hlbokým tónom organu.

Fialovú farbu tvorí studená červená a studená modrá, lebo kombináciou teplej červenej a studenej modrej sa fialová vytvoriť nedá. Pôsobí chladným a smutným dojmom. Podobá sa zvuku anglického rohu a vo svojich najtmavších odtieňoch pripomína basové drevené nástroje, napríklad fagot.

Premysleným uplatňovaním *hnedej* môžeme dosiahnuť obraz nezvyčajnej vnútornej krásy: spočinitie.

Sivá farba je neznělá a nehybná. Predstavuje nedostatok priestoru, pridaním bielej sa priestor zväčšuje.

Čierna je podľa Kandinského ako definitívna pauza. Je absolútne neznělá a v spojení s ňou sa rozoznejú aj farby, ktoré osamotene znejú veľmi slabo.

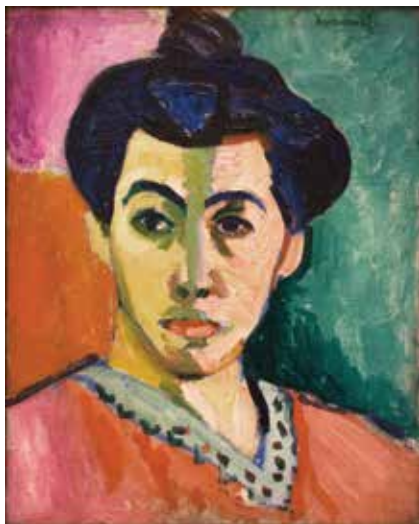
Biela, hlavne pre impresionistov, podľa ktorých v prírode vôbec neexistuje, sa považuje za nefarebnú kvalitu. Pôsobí na dušu ako veľké ticho. Biela neznie, čo v hudbe zodpovedá pauzám. Výrazová hodnota farby má uplatnenie v dielach:

▲ A. Gorky: Water of the Flowery Mill

▲ M. Rothko: No.5/No.22

▲ H. Matisse: Portrait de madame Matisse à la raie verte

▲ M. Buonarroti: Sibilla Delfica

▲ P. Picasso: Melancolia Mulher

Tvar – je samostatne definovaná oblasť geometrickej alebo organickej formy. Je dvojdimenzionálny, má iba výšku a šírku. Zvyčajne, aj keď nie vždy, je definovaný čiarou, ktorá môže tvoriť jeho obrys. Tvar sa považuje za uzavretý obrys alebo za oblasť ohraničenú obrysou čiarou. Tvary poznáme geometrické alebo organické. Môžu byť definované ako pozitívne alebo negatívne. Geometrické tvary zahŕňajú matematicky pomenované tvary, ako sú štvorce, obdĺžniky, kruhy. Geometrické tvary sú často produktom človeka. Avšak aj mnohé prírodné formy majú geometrické tvary. Organické tvary a formy sú typicky nepravidelné alebo asymetrické. Často sa nachádzajú v prírode.

Tvar je nadradený iným prvkom (bod, línia, plocha, teleso), pritom je ale od nich neodlúčiteľný. Naše

prekoncepty úzko súvisia práve s tvarom predmetu. Pri tvare teda rozlišujeme konceptuálny obsah a expresívne symbolický obsah. Konceptuálny obsah zobrazeného geometrického tvaru, napríklad trojuholníka, je jednoduchý, lebo je to tvar s tromi rohmi a tromi stranami. Expresívne symbolické kvality reprezentuje trojuholník ako mužský princíp, agresivnosť a pod. Geometrické tvary, útvary bez uhlov reprezentujú ženský princíp, poddajnosť. Ďalšími hodnotami sú napríklad plasticnosť a plošnosť, pasivita a aktivita, tvrdosť (štvorec) a mäkkosť (kruh). Tvary vyvážené, pravidelné, symetrické pôsobia pasívne a staticky, asymetria, nepravidelnosť a nevyváženosť sú zdrojom pohybu, dynamizmu. Tieto vlastnosti sa prejavujú v súvislosti s konkrétnym vecným obsahom tvaru.

Tvarovo zaujímavými dielami sú:

▲ P. Picasso: Los tres músicos

▲ H. Matisse: Polynésie, la mer

Deti môžu napríklad porovnávať geometrické a organické tvary a tiež rozlišovať použitie pozitívu a negatívu v obraze.

Prostredníctvom tvaru sa presadzuje forma výtvarných diel, podobne ako sa prostredníctvom jednotlivých významov prejavuje ich obsah (Kulka, 2008).

Forma – je trojrozmerný objekt, definovaný objem priestoru. Formy by sme mohli tiež kategorizovať ako geometrické alebo organické. Majú hĺbku, rovnako ako šírku a výšku. Môžeme ich vidieť z viacerých strán.

Teleso je tvarovaný objem. Ako zvláštna kvalita vstupuje do vzťahu aj povrch cez haptické vnemy. Trojrozmerné objemy sa vyskytujú v sochárstve a architektúre. Maliarstvo, grafika a fotografia využívajú pri zobrazovaní telies iluzívne prostriedky. Telesá môžeme triediť na geometrické a negeometrické. Telesá môžu vyjadrovať nasledujúce vlastnosti: otvorenosť – uzavretosť, aktivnosť – pasivnosť, statickosť – dynamizmus, tvrdosť – mäkkosť, vyváženosť – nevyváženosť. Závisia však od tvarových charakteristík telies a vzťahu k priestoru.

Pre skúmanie formy môžeme zvoliť diela:

▲ H. Moore: Recumbent Figure

▲ G. O'Keeffe: Ram's Head, Blue Morning Glory

▲ S. Dalí: Crucifixion (Corpus Hypercubicus)

► F. Gehry: Walt Disney Concert Hall

▲ D. Smith: Cubi XVII

▲ A. Calder: Cascading Flowers

Deti môžu určovať alebo hľadať organické a geometrické formy.

Objem je súčasťou priestoru, ktorý zaberá nejaké teleso a je vo vzťahu k trojrozmernému priestoru. Kvalita objemu sa prejavuje najviac v sochárskom umení a v architektúre. Priestorový objem chápeme nielen kvantitatívne ako veľký a malý, ale aj kvalitatívne. Veľké objemy pôsobia ako ťažké, pôsobia nehybne, staticky alebo ako pomalé a nepružné. Malé objemy majú vlastnosti opačného charakteru. S ich vlastnosťami súvisí aj tvar a materiál.

Priestor – vnímanie priestoru úzko súvisí so zobrazovaním perspektívy. Centrálna perspektíva sa nazýva tiež lineárna. Perspektíva založená na premene parametrov farieb sa nazýva vzdušná perspektíva. Priestor je v úzkej súvislosti s kompozíciou. Skutočný priestor je trojrozmerný. Priestor v umeleckom diele odkazuje na pocit hĺbkky alebo na tri dimenzie. Obľasť okolo primárnych objektov v umeleckom diele je známa ako negatívny priestor, zatiaľ čo priestor obsiahnutý v primárnych objektoch je známy ako pozitívny priestor. Vzťah pozitívneho priestoru k negatívnemu môže výrazne ovplyvniť vplyv umeleckého diela. Zvyčajne je pozitívny priestor tmavý na svetlejšom pozadí, napríklad čierna postava na bielom pozadí. Existuje niekoľko spôsobov, ako vytvoriť ilúziu hĺbkky v dvojrozmernej umeleckej tvorbe. Jednou z možností je prekrývanie objektov. Viaceré

prekrývajúce sa objekty môžu vytvoriť väčšiu hĺbkku, napríklad človek pred autom, pred budovou, pred krajinou. Objekty, ktoré sú vzdialenejšie, sa zdajú menšie. Čím vzdialenejší je objekt, tým je menší a tým menej detailov vnímame. Zobrazenie podrobností v popredí a menej v pozadí môže pomôcť vytvoriť dojem hĺbkky. Príliš veľa detailov v pozadí môže odvrátiť pozornosť od objektu. Teplé farby (červená, oranžová, žltá) približujú, chladné farby (modrá, zelená, fialová) ustupujú. Ilúziu priestoru môžeme dosiahnuť aj technikami výtvarnej perspektívy a tieňovaním.

Ilúziu priestoru vyjadrili rôznym spôsobom vo svojich výtvarných dielach:

▲ W. Homer: Snap the Whip

▲▲ P. Bruegel st.: Jagers in de sneeuw

▲ R. Magritte: The Blank Signature

▼ E. Ruscha: Standard Station, Amarillo, Texas

Plocha – vyjadruje dvojrozmerné zobrazenie priestoru. Plocha je úzko spojená s pojmami priestor a tvar, ktorý zas ohraničujú línie. Vo výtvarnom umení má svoj význam z psychologického hľadiska vzhľadom na jej veľkosť a orientáciu. Významnou je plocha v súvislosti s farbou. Veľké plochy pôsobia dojmom stability

▼ R. Sanzio: Sposalizio della Vergine

▲ G. Caillebotte: Paris Street; Rainy Day

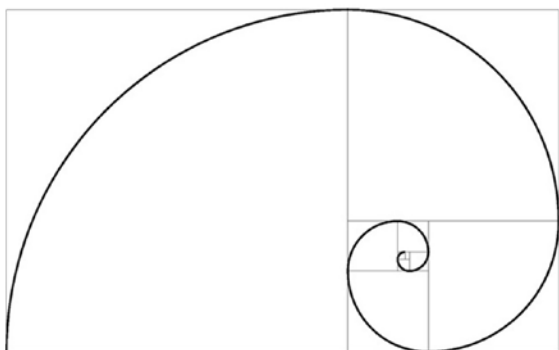
▼ H. Rousseau: La Bohémienne endormie

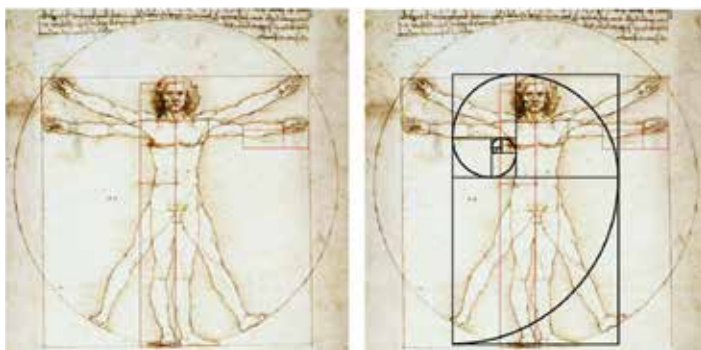
a pokoja, vyrovnanosti a pevnosti, kým malé plochy pôsobia opačným dojmom. V súvislosti s tvarom ich môžeme definovať ako pravidelné a nepravidelné, jasne ohraničené alebo nejasne ohraničené, tvrdé a mäkké. Vo vzťahu k priestorovému riešeniu kompozície rozlišujeme plochy rovinné a zakrivené, plochy vnútorné a vonkajšie.

Psychicky uspokojujúcou proporciou plôch je zlatý rez. V tejto kompozícii je pomer menší diel v pomere

k väčšiemu ako väčší k celku. Číselne to môžeme vyjadriť hodnotou $3/5$ alebo $5/8$ alebo $0,618$.

▲ Zlatý rez

▲ L. da Vinci: L'Uomo vitruviano

Textúra – je kvalita povrchu, ktorú možno vidieť a cítiť dotykom. Všetky objekty majú fyzickú štruktúru. Môžu

byť drsné alebo hladké, mäkké alebo tvrdé. Textúra môže byť fyzická (hmatová) alebo vizuálna.

Textúru uplatnili vo svojich dielach:

▲ R. Henri: Snow in New York

▲ Donatello: María Magdalena

▲ Ch. Close: Big Self-Portrait

▲ K. Hokusai: Kanagawa-oki nami ura

▼ A. Flack: Queen

Svetlo – má v sochárstve a architektúre podpornú funkciu. Pomocou neho vidíme a vnímame, keďže svetlo predmety prijímajú, vyžarujú, odrážajú, lomí

a rozptyľujú. V maliarstve je svetlo prostriedkom zobrazovania. Vyvoláva atmosféru, podporuje kontrast, vytvára tieň, modeluje tvary, podporuje výraz farby.

▲ Caravaggio: Vocazione di san Matteo

► J. Turrell: Aten Reign

Kompozičné princípy – podľa Kulku (2008) slovo kompozícia pochádza z latinského „composito“, čo znamená zloženie, usporiadanie, ale tiež dohodu, zmierenie. Výtvarná kompozícia sa dá pochopiť vo všetkých jej pôvodných významoch, lebo prvky výtvarnej reči sú v umeleckom diele usporiadané tak, aby vytvárali systém, vyváženú skladbu. Kompozícia je systém upravujúci vnútornú stavbu výtvarného diela, slúžiaci na preklenutie emocionálneho a racionálneho, subjektívneho a reálneho, meniaci alebo vytvárajúci spojenie medzi autorom, realitou a tradíciou výtvarného umenia.

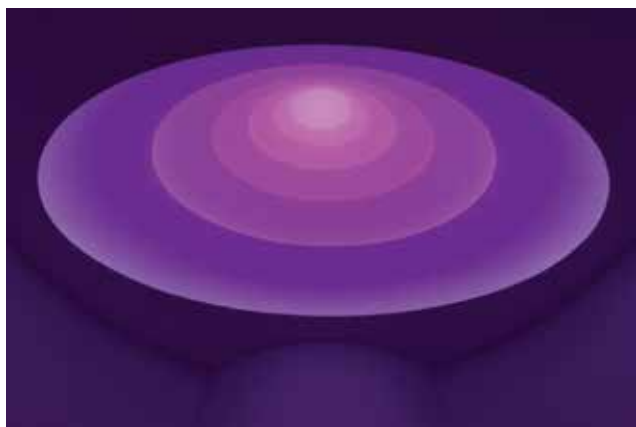
Kompozíciu poznáme lineárnu, farebnú, svetelnú a figurálnu.

Obrazové prvky výtvarnej reči bývajú radené a zoskupované vo vzťahu k stredu kompozície. Môžu byť súmerne vyrovnané podľa vertikály, horizontály alebo diagonály, ktoré prechádzajú stredom obrazu. Súmerné a symetrické kompozície pôsobia staticky. Ich narušenie môže kompozíciu oživiť. Dynamicky pôsobia kompozície na diagonálu. Kompozícia budovaná do rozvíjajúcej sa špirály zvyrazňuje pohyb.

Psychologický význam pri budovaní kompozície majú aj ľavá, pravá, horná a dolná strana obrazu. Pri vnímaní sa uplatňuje ľavo-pravá orientácia, čo môže byť v súvislosti so zvykom čítania textu. Ľavá strana tvorí začiatok, pravá koniec. V tejto súvislosti je ľavá strana viac uzavretá, kým pravá strana sa považuje za aktívnejšiu, otvorenejšiu svetlu. Horná časť obrazu je svetlo, vzduch, kým dolná časť je

▼ J. Vermeer: Meisje met de parel

tma, zem. Vzniká tu protipól významov ľahký a ťažký. V symbolike predstavujú duchovnosť, spiritualitu oproti hmotnosti, zemitosti.

Umiestnenie objektu do centra vizuálneho poľa zvyrazňuje jeho význam. Umiestnenie horizontu tiež ovplyvňuje kompozíciu.

Kompozičné riešenie obrazu môže byť plošné alebo priestorové. Pri plošnom riešení nie je využitá perspektíva, obraz je budovaný v jednom pláne, minimalizuje sa rozdiel medzi popredím a pozadím. Priestorové zobrazenie podporuje zdôraznenie perspektívy, rozlíšenie popredia od pozadia, farebné a svetelné rozdiely.

V kompozícii vstupujú prvky obrazu do vzťahov (proporcía, miera, mierka, kontrast, rytmus, veľkosť a tvar). Z významovej stránky niektoré prvky vystupujú ako dominantné, iné ako podriadené.

Rovnováha – môžeme ju vnímať ako vyrovňovanie vizuálnych síl v umeleckom diele. Ako formálnu rovnováhu chápeme použitie podobných prvkov (tvary, farby, hodnoty) na vyváženie obrazu, napríklad ľavá časť sa podobá pravej; obraz je symetrický. O neformálnu rovnováhu ide, ak sa použijú rôzne prvky (tvary, farby, hodnoty) na vyváženie obrazu. Obraz je asymetrický. Radiálnu rovnováhu dosiahneme usporiadaním zrakových síl rovnomerne okolo stredovej osi.

Ak sú všetky vizuálne zaujímavé prvky diela sústredené na jednom mieste, práca je nevyvážená

a divácky pohľad sa upriami na jedno miesto, ignorujúc zvyšok diela. Vyvážená práca bude mať umelecké prvky

usporiadané tak, aby rôzne oblasti priťahovali pozornosť diváka ako celé dielo.

▲ S. Botticelli: La nascita di Venere
▼ W. Homer: Dressing for the Carnival

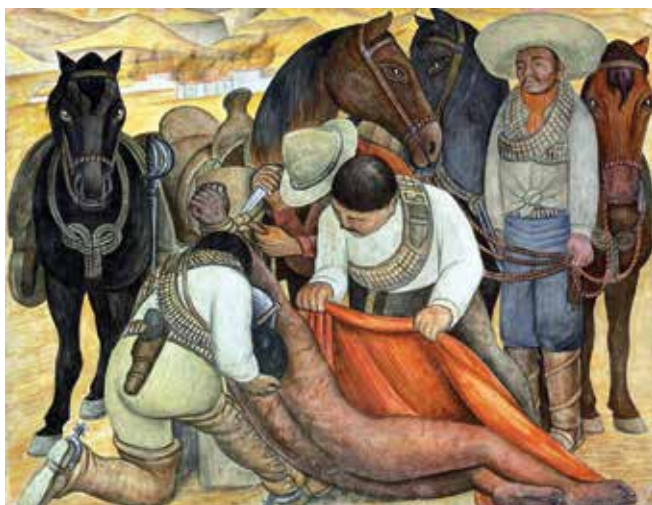

▲ F. Stella: Gran Cairo
▼ E. Hopper: Nighthawks

Pohyb – pocit pohybu môže byť vytvorený diagonálnymi alebo zakrivenými líniami, či už reálnymi, alebo implikovanými, okrajmi, ilúziou priestoru, opakovaním. Pohyb je spôsob, akým sa zameriava oko diváka na prechod cez kompozíciu. Môže byť v rámci

diela riadený čiarami, kontrastnými tvarmi alebo farbami. Pohyb je cesta, ktorú naše oči sledujú, keď sa pozeráme na umelecké dielo, a je všeobecne veľmi dôležité, aby sa oči diváka zapájali do tohto procesu. Bez pohybu umelecké diela stagnujú.

▲ D. Rivera: Liberación del Peón

▲ G. Balla: Dinamismo di un cane al guinzaglio

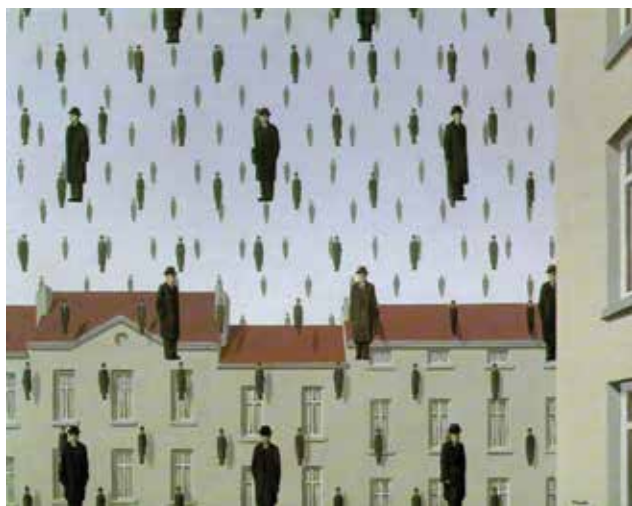
▲ J. Pollock: Mural

◀ M. Duchamp: Nu descendant un escalier

Rytmus – je opakované používanie podobných prvkov, ako sú farba, čiara alebo tvar. Keď sa motívy

alebo prvky opakujú, striedajú alebo inak usporiadajú, môžu vytvoriť rytmus a dojem pohybu. Rytmus môžu

▲ R. Magritte: Golconde
▼ M. Escher: Lucht en water

▲ A. Warhol: Cow Wallpaper (Pink on Yellow)
▼ W. Thiebaud: Four Ice Cream Cones

byť široko kategorizované ako náhodné, pravidelné, striedavé. Zoskupenia podobných motívov alebo prvkov, ktoré sa opakujú bez pravidelnosti, vytvárajú náhodný rytmus. Pravidelný rytmus je vytvorený sériou prvkov, často rovnakých alebo podobných, ktoré sa nachádzajú v pravidelných alebo podobných intervaloch. Jednoduché pravidelné rytmy, ak sú nadbytočné, môžu byť monotónne. Striedavý rytmus vytvárajú dva alebo viac rôznych motívov, ako napríklad čierne a biele štvorce na šachovnici. V progresívnom rytme sa motív zakaždým,

keď sa opakuje, trochu zmení, transformuje – motív prechádza z jednej veci do druhej.

Dôraz – jedna vec je dôležitejšia ako všetky ostatné. To sa môže dosiahnuť kontrastnými farbami, kontrastnými hodnotami, stupnicou atď. Dôraz sa vytvára, keď umelec použije kontrastné farby, textúry alebo tvary, aby nasmeroval pohľad diváka na určitú časť obrazu. Môže ísť tiež o oblasť kompozície, ktorá je vizuálne dominantná a priťahuje pozornosť diváka.

▲ T. Lautrec: Au Moulin Rouge

▼ P. Klee: Around the Fish

Vzor – je skupina prvkov alebo motívov, ktoré sa opakujú predvídateľným spôsobom.

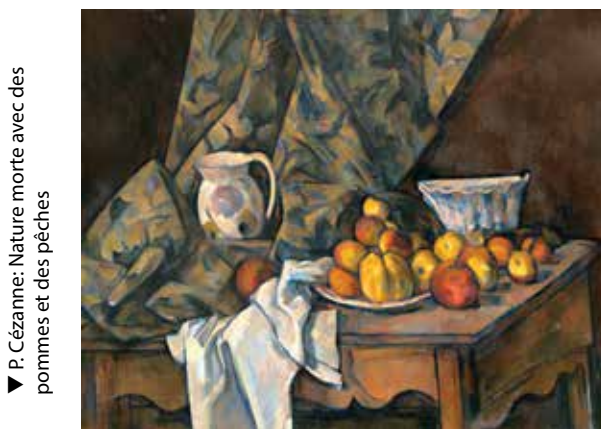

▲ J. Johns: Numbers in Color

▼ D. Hockney: A Bigger Splash

Kontrast – princíp kontrastu je jedným zo základných princípov pre usporiadanie prvkov v obraze. Kontrast je vzájomné postavenie dvoch alebo viacerých dostatočne rozdielnych kvantít tej istej kvality.

▼ P. Cézanne: Nature morte avec des pommes et des pêches

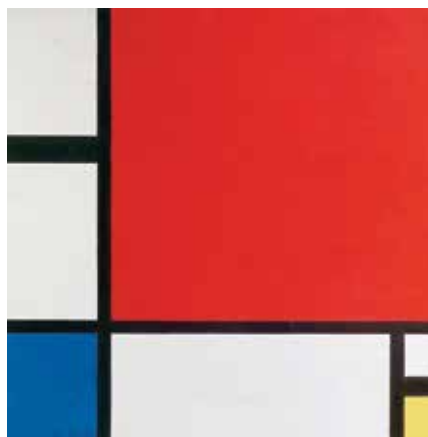
Jednota – je harmónia všetkých vizuálnych prvkov v kompozícii.

Harmónia je vytvorená súvisiacimi, podobnými alebo opakovanými prvkami v rámci umeleckého diela. Harmonické prvky majú logický vzťah alebo postup – spolupracujú a navzájom sa dopĺňajú. Keď sa pripojí prvok, ktorý narúša hranicu, niečo, čo ide proti

celku, hovorí sa, že je to nesúrodé. Jednota je vytvorená pomocou harmonickej podobnosti a opakovania, pokračovania, priblíženia, zosúladenia a uzatvárania výtvarných prvkov v rôznych častiach diela tak, aby sa časti navzájom vzájomne spojili a vytvorili jednotný celok. Príliš veľa jednoty vytvára monotónnosť, príliš veľa rozmanitosti vytvára chaos.

▲ V. van Gogh: La Nuit étoilée
▼ P. Mondrian: Composition en rouge, bleu à jaune

▲ L. Nevelson: Sky Cathedral
▼ J. Johns: Map

Variácie/rozmanitosť – použitie množstva rôznych prvkov (farby, tvary atď.) alebo objektov, aby sa obrázok

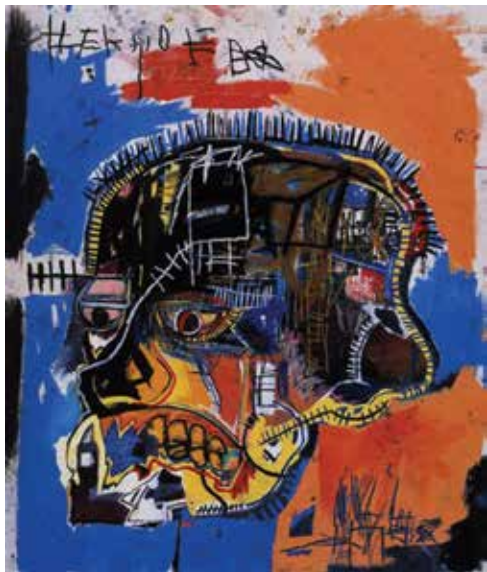
stal zaujímavejším. Rozmanitosť môže zvýšiť záujem a prerušiť monotónnosť jednoduchých opakovaní.

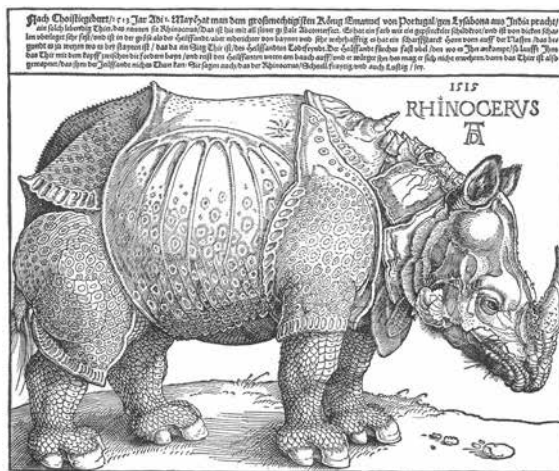
▲ H. Bosch: Tuin der lusten
▲ G. Arcimboldo: Estate

Rozmanitosť je doplnkom jednoty a harmónie a je potrebná na vytvorenie vizuálneho záujmu. Bez jednoty

a harmónie je obraz chaotický a „nečitateľný“, bez rozmanitosti je nudný a nezaujímavý.

▲ J. M. Basquiat: Untitled (Skull)

▲ A. Dürer: Rhinceros

Proporcie – veľkosť vzťahov. Tieto vzťahy môžu byť medzi jedným a druhým objektom alebo medzi časťami objektu ako celku. Proporcionalita je porovnanie rozmerov v mierke medzi dvoma prvkami alebo medzi

celým objektom a jednou jeho časťou. Rozdielne proporcie v kompozícii môžu súvisieť s rôznymi druhmi rovnováhy alebo symetrie a vytvárajú vizuálnu hmotnosť a hĺbku.

▲ A. Mantegna: Compianto sul Cristo morto

▲ C. Oldenburg a C. van Bruggen: Spoonbridge and Cherry

Zdroje ilustrácií

<https://www.edvardmunch.org/the-scream.jsp>, https://en.wikipedia.org/wiki/File:Matisse_-_Green_Line.jpeg, <https://www.wikiart.org/en/mark-rothko/no-5-no-22>, <https://www.wikiart.org/en/pablo-picasso/melancholy-woman>, <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/56.205.1/>, https://en.wikipedia.org/wiki/Delphic_Sibyl, <https://www.pablopicasso.org/three-musicians.jsp>, <http://www.famousartistsgallery.com/gallery/matisse-ps.html>, <http://www.artic.edu/aic/collections/artwork/27992>, <http://avantbarcelona.blogspot.com/2011/11/kusama-and-her-vision-of-world-full-of.html>, <http://www.idealart.com/module/csblog/post/300-1-dot-painting.html>, <https://www.guggenheim.org/artwork/1924>, <http://www.tate.org.uk/art/artworks/dubuffet-site-inhabited-by-objects-t00870>, <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/19.73.209/>, <https://www.guggenheim.org/artwork/2494>, <https://www.edvardmunch.org/the-scream.jsp>, https://en.wikipedia.org/wiki/Franz_Kline, <http://flieschool.com/content/line>, https://en.wikipedia.org/wiki/File:Matisse_-_Green_Line.jpeg, <https://www.wikiart.org/en/pablo-picasso/melancholy-woman>, <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/56.205.1/>, https://en.wikipedia.org/wiki/Delphic_Sibyl, <https://www.pablopicasso.org/three-musicians.jsp>, <http://www.famousartistsgallery.com/gallery/matisse-ps.html>, <http://www.tate.org.uk/art/artworks/moore-recumbent-figure-n05387>, <https://www.georgiakoeffe.net/rams-head-blue-morning-glory.jsp>, <http://www.calder.org/work-by-category/hanging-mobile>, [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Calling_of_Saint_Matthew_\(Caravaggio\)#/media/File:The_Calling_of_Saint_Matthew-Caravaggio_\(1599-1600\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Calling_of_Saint_Matthew_(Caravaggio)#/media/File:The_Calling_of_Saint_Matthew-Caravaggio_(1599-1600).jpg), https://www.domusweb.it/en/art/2013/07/3/james_turrell_atteinreign.html, <http://news.ifo.ru/en/education/trend/news/7179/>, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Winslow_Homer_-_Dressing_for_the_Carnival.jpg, https://en.wikipedia.org/wiki/American_Gothic, <https://www.wikiart.org/en/frank-stella/gran-cairo-1962>, <https://en.wikipedia.org/wiki/Nighthawks>, <http://flieschool.com/content/balance>, <https://www.diegovera.org/liberation-of-the-peon.jsp>, https://en.wikipedia.org/wiki/Dynamism_of_a_Dog_on_a_Leash, https://en.wikipedia.org/wiki/Nude_Descending_a_Staircase_-_No._2, <https://www.wikiart.org/en/jackson-pollock/mural-1943-1>, <http://flieschool.com/content/repetition-rhythm-and-pattern>, https://en.wikipedia.org/wiki/Cow_wallpaper, https://www.1000museums.com/art_works/wayne-thiebaud-four-ice-cream-cones, https://en.wikipedia.org/wiki/Sky_and_Water, http://www.wikiwand.com/en/At_the_Moulin_Rouge_The_Dance, <http://www.paulklee.net/around-the-fish.jsp>, https://en.wikipedia.org/wiki/Girl_with_a_Pearl_Earring, <http://www.tate.org.uk/art/artworks/hockney-a-bigger-splash-t03254>, <https://rafaelbarriga.com/2014/01/12/13-de-enero-lo-mejor-de-tan-lejos-tan-cerca-elogia-de-los-numeros/>, https://whotps/en.wikipedia.org/wiki/The_Starry_Night, <http://www.nga.gov/content/ngaweb/Collection-art-object-page-45986.html>, https://www.moma.org/learn/moma_learning/louise-nevelson-sky-cathedral-1958, <http://www.archive.com/archive1/johns/map.jpg.html>, <https://www.wikiart.org/en/piet-mondrian/composition-with-red-blue-and-yellow-1930>, <https://www.wikiart.org/en/jean-michel-basquiat/head>, <https://www.wikiart.org/en/giuseppe-arimboldo/summer-1563>, https://en.wikipedia.org/wiki/The_Garden_of_Earthly_Delights, <http://flieschool.com/content/variety-and-variation>, https://www.wga.hu/html_m/m/mantegna/09/1deadchr.html, <https://encircleworldphotos.photoshelter.com/image/I0000CjAmlk3A6E>, <https://www.nga.gov/education/teachers/lessons-activities/elements-of-art/line.html>, <https://www.nga.gov/education/teachers/lessons-activities/elements-of-art/color.html>, <https://www.nga.gov/education/teachers/lessons-activities/elements-of-art/shape.html>, <https://l.pining.com/originals/bf/4b/2f/bf4b2fbb1a2fb3e5d56f0d33ef36.jpg>, <https://www.nga.gov/education/teachers/lessons-activities/elements-of-art/texture.html>

Výtvarné aktivity s prvkami výtvarného jazyka

1. Výrazové možnosti línie

Experimentálne môžeme s deťmi líniu vytvárať pomocou klasických (tužka, pero, štetec, drevko) a netradičných (hrebeň, vidlička, kolesá autíčka, guľôčka, špagát a i.) nástrojov a materiálov (špagát, kamene atď.) v rámci krátkych výtvarných etúd. Objavujeme tak vlastnosti nástrojov a materiálov a ich výrazových možnosti.

▲ F. Stella: Jarama II

▲ Š. Schwartz: Frank Stella/Estoril five II./XVII

Výtvarný umelec Frank Stella bol fanúšikom automobilových pretekov. Jeho výtvarné dielo *Jarama II.* je pomenované po automobilovej pretekárskej dráhe pri Madride v Španielsku. Stella použil na vyjadrenie svojho výtvarného zámeru navíjacie, zakrivené pásy kovu namalované v jasných a dynamických farbách, aby vytvoril dojem pohybu a pocity vzrušenia z automobilových pretekov. Ide o asambláž kombinovanú s maľbou.

Interpretáciu Stellovho diela vytvoril výtvarný umelec Štefan Schwartz.

Štefan Schwartz sa narodil v roku 1927 v Budapešti, no vyrastal v Košiciach. V roku 1944 ho deportovali do koncentračného tábora v Osvienčime, odkiaľ sa po skončení vojny vrátil s podlomeným zdravím. Najskôr pracoval ako úradník a kreslič, potom vyštudoval VŠVU (ateliér figurálneho maliarstva profesora Jána Mudrocha). Vyučoval na bratislavskej ŠUP-ke a od roku 1966 samostatne vystavoval. V roku 1968 emigroval aj s manželkou do Švajčiarska, kde pôsobil ako pedagóg a výtvarník. V roku 1992 mal prvú súbornú výstavu v SNG, v roku 1994 mu Skupina A-R udelila cenu Christmas. Zomrel v roku 1998 v Zürichu. (<https://www.tyzden.sk/casopis/6710/hudbatapiet>)

Deti sa zoznámia s výrazovými možnosťami línie. Analyzujú rôzne druhy línií v umeleckých dielach a porozumejú, ako výtvarní umelci používajú líniu na vyjadrenie pohybu a nálady. Na základe porozumenia vytvoria abstraktné výtvarné dielo.

Deťom ukážeme výtvarné dielo F. Stelli a opýtame sa ich: Ak by sa tento obraz mohol pohybovať, pohyboval by sa rýchlo alebo pomaly? Prečo si to myslíte? Ktoré výtvarné vyjadrovacie prostriedky v diele dominujú?

Porovnáme diela oboch výtvarných umelcov a identifikujeme výtvarné vyjadrovacie prostriedky, ktoré autori použili.

Deti si zvolia pohybovú aktivitu, ktorú rady robia (šport, tanec, lezenie na strom, cyklistika, korčuľovanie, skákanie a pod.). K zvolenej aktivite uvedú prídavné mená, ktoré aktivitu charakterizujú. Prídavné mená si napíšu na baliaci papier. Ku každému prídavnému menu nakreslia pomocou rôznych nástrojov a farieb líniu, vyjadria prídavné meno pomocou línie. Zvolia si taký nástroj, farbu a druh línie, ktorá podľa nich najlepšie vyjadruje dané prídavné meno.

Analyzujeme výrazové možnosti línie na detských prácach.

Deti si zvolia ľubovoľné médium a vytvoria na základe inšpirácie dielom F. Stelli vlastné abstraktné dielo. Upozorníme ich, že výber médií je veľmi dôležitý. V diskusii hádajú, akú činnosť výtvarné dielo zobrazuje. Autori argumentujú výber línií, ich tvar, hrúbku, počet, výber farby, výber média.

2. Farbami vyjadrujeme atmosféru

Výtvarnú aktivitu začneme diskusiou o obrazoch C. Moneta. Tento francúzsky maliar rád maľoval rovnakú tému znova a znova, v rôznych časoch dňa a za rôzneho počasia. Rouenskú katedrálu maľoval asi tridsaťkrát, ale to, čo ho najviac fascinovalo, nebola budova, ale okolitá atmosféra. Každá maľba katedrály zaznamenáva čas (ráno alebo neskoro popoludní) a počasie (slnéčné svetlo alebo hmľa).

▲ C. Monet: Cathédrale de Rouen, façade ouest

▲ C. Monet: Cathédrale de Rouen, façade ouest, au soleil

Deťom dáme za úlohu, aby odhadli, v akom čase a ročnom období boli jednotlivé obrazy namaľované. Upozorníme ich na tieň vo dverách, podľa ktorých by mohli tento čas zistiť, a na to, že maliar zobrazil západnú stranu katedrály. Deti preskúmajú maľby a uvedú svoje zistenia a argumenty.

Ktoré tieň namaľoval ráno a ktoré popoludní? Ako sa farby zmenili pôsobením slnečného svetla? Ktorý výtvarný výrazový prostriedok autor využil na vyjadrenie atmosféry a je na oboch obrazoch dominantný? (farba)

Deťom rozdáme xerokópie obrázkov historických budov v našom meste (prípadne si samy vytvoria fotografie ulice, v ktorej bývajú) v odtieňoch sivej farby. Ich úlohou je pomocou farieb vyjadriť atmosféru daného časového obdobia. Obrázok v odtieňoch sivej farby premaľujú farbami tak, aby zachytili čas dňa a typ počasia, ktoré si samy zvolia. Môžu na to použiť olejový pastel.

3. Tvary okolo nás

▲ H. Matisse: Bêtes de la mer

Porozprávame deťom príbeh o umelcovi, ktorý „maľoval“ svoje obrazy nožnicami. Koláže, ktoré tvoril, nazýval „maľovaním nožnicami“. Umelcom, ktorý miloval skúmanie možností miešania geometrických a biomorfných tvarov, bol Henri Matisse. V posledných desaťročiach svojej umeleckej kariéry rozvinul novú formu umenia „výstrižkov z papiera“. Stále zaujatý farbou, venoval sa vystrihovaniu tvarov z farebných papierov a ich usporiadaniu v kompozícii. „Namiesto toho, aby som kreslil obrys a vyplnil tvar farbou... kreslím priamo farebne,“ hovorieval Matisse.

Deti dostanú za úlohu identifikovať, čo im tvary na obraze pripomínajú. Ktoré tvary by mohli zobrazovať hravé ryby, plávajúceho morského koníka, špirálové mušle, mávanie morských rias, morské úhory, krivé koraly? Čo zobrazujú farebné obdĺžniky na pozadí?

Matisse mal rád teplejšie miesta a rád sledoval slnečné svetlo, ktoré žiarilo na mori. Často cestoval do prístavov pozdĺž francúzskeho Stredomoria, navštevoval aj Taliansko, severnú Afriku a Tahiti. Umelecké dielo Morské zvieratá je spomienkou na jeho návštevu južných morí. V tomto umeleckom diele Matisse najskôr namiešal farbu, aby získala všetky brilantné farby oceánu, a potom rozstrihal papier na tvary, ktoré mu pripomínali tropické more. Napokon zoradil biomorfne tvary vertikálne do žltých, zelených a fialových obdĺžnikov, aby pripomínali hĺbku vody podmorského sveta.

Spoločne si vyvodíme význam slova tvar. Tvar je plochá oblasť obklopená okrajmi alebo obrysom. Umeľci používajú všetky druhy tvarov. Geometrické tvary sú presné a pravidelné ako štvorce, obdĺžniky a trojuholníky. Často sa nachádzajú vo veciach vyrobených človekom, ako sú budovy a stroje, zatiaľ čo v prírode sa nachádzajú biomorfne tvary. Tieto tvary môžu vyzeráť ako listy, kvety, mraky – veci, ktoré rastú, prúdia a pohybujú sa. Termín biomorfny znamená životnú formu (bio = život a morph = forma). Biomorfne tvary sú často zaoblené a nepravidelné, na rozdiel od väčšiny geometrických tvarov. Výtvarné dielo budú žiaci tvoriť v skupinách. Využijeme metódu hry, pri ktorej bude dielo vznikať náhodne. Najprv si deti pripravlia rôzne farebné papiere, nožnice, lepidlo, hraciu kocku a hrací plán. Ten si môžete stiahnuť z <http://brettdoranart.com/matisse-art-game/>. Zahráme sa hru Roll a Matisse.

Postup je jednoduchý. Deti v poradí hádžu kocku a podľa čísla na kocke a na hracom pláne si volia tvar, ktorý z farebného papiera vystrihnú a nalepia na spoločný podkladový papier. Všetci najprv vyberajú z políčka roll 1, potom roll 2... Takto postupne vytvárajú spoločnú kompozíciu. Môže sa stať, že niektoré čísla sa budú opakovať, čo nie je problém. Deti musia rozmýšľať, akú farbu a veľkosť tvaru si zvolia, aby kompozícia pôsobila

▲ Ukážka práce detí

vyvážene a harmonicky. Hra sa končí, keď sa skupina dohodne, že kompozícia obrazu je dokončená. Deti vymyslia dielu názov a prezentujú ho. Alternatívou hry môže byť, že si deti vytvoria vlastný hrací plán, do ktorého si navrhnu rôzne tvary.

4. Ako vzniká textúra

Fanny/Fingerpainting je portrét starej mamy maliarovej manželky. Predstavuje jedno z najväčších a najzmysluplnejších použití techniky, ktorú umelec rozvinul v polovici 80. rokov. Táto technika zahŕňala priame nanášanie pigmentu prstami na povrch plátna obrazu. Nastavením množstva pigmentu a tlaku prsta na plátno Close dosiahol širokú škálu tónových efektov. Typicky pracoval na čiernej a bielej fotografii, ktorú rozdelil na niekoľko menších jednotiek pomocou mriežky. Potom preložil mriežku na oveľa väčšie plátno a starostlivo reprodukoval každú jeho časť. Výsledkom je monumentálny blízky pohľad. Pri pohľade z diaľky maľba vyzerá ako obrovská strieborná fotografia, ktorá neúnavne odhaľuje každú trhlinu a štrbinu tváre starej ženy. Ak sa pozrieme bližšie, povrch farby sa rozpúšťa do plochy odtlačkov prstov, ktoré majú abstraktnú krásu, dokonca aj keď metaforicky naznačujú starnutie. Svoj zámer maľby prstami vysvetlil: „Mám rád používanie tela ako nástroja na maľovanie, cítim, koľko farby je na prste, a potom môžem veľmi jasne cítiť, koľko jej ukladám na maľbu.“

Ďalším autorom, ktorý využil na maľbu prsty, bol renesančný maliar Leonardo da Vinci. Na obraze Ginevra de' Benci najprv použil malé štetce na farbu Ginevrinej tváre. Farbu aplikoval vo veľmi tenkých vrstvách. Ale nakoniec použil prsty, aby získal jasný vzhľad a hladké tieň, ktoré tvoria jej tvár. Umeleckí špecialisti prezreli Ginevrinu tvár na špičkovom technickom zariadení a objavili stopy odtlačkov prstov da Vinciho. Odborníci predpokladajú, že

▲ Ch. Close: Fanny/Fingerpainting

▲ L. da Vinci: Ginevra de' Benci

prsty použil na vyhladenie a zmäkčenie okrajov a povrchov jej tváre, zatiaľ čo farba bola ešte mokrá.

Výtvarnú aktivitu začneme tým, že deťom ukážeme výtvarné diela Chucka Closea a Leonarda da Vinci. Deti uvádzajú predpoklady, akým spôsobom namalovali maliari uvedené obrazy.

Potom pomocou lupy skúmajú obrazy zblízka. Zisťujú a pomenovávajú rozdiely v spôsobe nanášania farby na plátno. Uvádzajú svoje zistenia a porovnávajú ich s vlastnými predpokladmi. Objavujú odtlačky prsta Closea a upozorníme ich aj na odtlačok prsta da Vinciho.

Pomocou prstových farieb si všetky deti urobia odtlačky svojich prstov na papier a potom ich pod lupou skúmajú.

Vyberú si najzaujímavejší odtlačok a nakreslia ho zväčšený na celý formát papiera. Ďalšou aktivitou môže byť namalovanie ľubovoľného motívu pomocou odtlačkov prstov.

Deti majú možnosť dozvedieť sa, že to, čo odtlačkami prsta na obrazoch vzniklo, sa nazýva textúra. Textúra je vzhľad a dojem z povrchu. Maliari majú mnoho spôsobov, ako vytvoriť rôzne textúry. Používajú rôzne tvarované štetce. Môžu tiež použiť iné nástroje – špeciálne špachtle, špongie, prsty na nanášanie farby na plátno, farbu na plátno môžu nanášať aj liatím a frkaním a pod.

Deti skúmajú aj iné umelecké diela a určujú nástroje, ktorými bola textúra vytvorená.

Zoznam bibliografických odkazov

BANAŠ, J. et al. 1989. *Didaktika výtvarnej výchovy*. Bratislava: SPN, 1989.

GERÓ, Š. 1989. *Úvod do štúdia výtvarnej výchovy*. Nitra: PF, 1989. ISBN 80-85183-06-4.

KULKA, J. 2008. *Psychologie umění*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2008. ISBN 978-80-247-2329-7.

LAMAC, M. 1989. *Mýšlenky moderních malířů*. Praha: ODEON, 1989. ISBN 80-207-0087-0.

LASOTOVÁ, D. 2007. *Komunikace s výtvarným dílem II*. Ostrava: PF Ostravské univerzity v Ostravě, 2007. [online]. [cit. 4.9.2017] Dostupné

na https://is.muni.cz/el/1441/podzim2012/GP3MP_HTGP/um/02c_D._Lasotova_Komunikace_s_VD_II_LV_15_10_2012.pdf?lang=en

PONDELÍKOVÁ, R. 2017. *Výtvarný jazyk a možnosti jeho osvojovania vo výchovno-vzdelávacom procese výtvarnej výchovy*.

In *Kreatívne vzdelávanie* [online]. 1. vyd. KVK PdF UMB: Banská Bystrica, 2017. 331 s. ISBN 978-80-557-1374-8. Dostupné na: www.kreativnevzdelavanie.sk.

ROESELOVÁ, V. 1999. *Proudy ve výtvarné výchově*. Praha: Sarah, 1999. ISBN 80-902267-3-6.

ROESELOVÁ, V.: *Didaktika výtvarné výchovy V*. Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta. Praha, 2003.

o autorku

PaedDr. Renáta Pondelíková, PhD.

po absolvovaní odboru propagačná grafika na Strednej umelecko-priemyselnej škole v Bratislave študovala na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici učiteľstvo všeobecno-vzdelávacích predmetov pre 5.-12. ročník v predmetoch slovenský jazyk – výtvarná výchova, ktoré si neskôr doplnila o predmet etická výchova absolvovaním kvalifikačného štúdia. V roku 2016 obhájila dizertačnú prácu s názvom *Riešenia výtvarných problémov pomocou grafických programov na hodinách výtvarnej výchovy na Pedagogickej fakulte UMB v Banskej Bystrici, Katedre výtvarnej kultúry*. V súčasnosti pôsobí v Metodicko-pedagogickom centre, regionálne pracovisko v Banskej Bystrici ako učiteľka pre kontinuálne vzdelávanie v oblasti Umenie a kultúra. Svoju pedagogickú činnosť vo vzdelávacej oblasti Umenie a kultúra – výtvarná výchova zameriava na kontinuálne vzdelávanie učiteľov v problematike didaktiky a metodiky výtvarnej výchovy. Na Pedagogickej fakulte UMB v Banskej Bystrici na Katedre výtvarnej kultúry pôsobí od roku

2016 a vedie semináre a prednášky v predmete Didaktika výtvarnej edukácie, Metodika výtvarnej edukácie a aplikácia výtvarných médií, Výtvarné aktivity v MŠ a ZŠ a a vedie pedagogickú prax študentov. Má rozsiahlu publikačnú činnosť. Je spoluautorkou učebníc výtvarnej výchovy pre základnú školu a metodík výtvarnej výchovy vydaných Metodicko-pedagogickým centrom. Autorsky sa podieľala aj na nových pracovných zošitoch Škôlkar a je tiež jednou z autoriek publikácie *Svet škôlkar* – námety na realizáciu aktivít vzdelávacích oblastí ŠVP pre materské školy, ktorý periodicky vychádza 4-krát ročne vo vydavateľstve RAABE. V roku 2015 spolupracovala pri tvorbe Štátneho vzdelávacieho programu pre predprimárne vzdelávanie v MŠ, oblasť Umenie a kultúra - časť Výtvarná výchova.

Je členkou odborných predmetových komisií pre predprimárne vzdelávanie a umelecké odbory základnej umeleckej školy pri Štátnom pedagogickom ústave v Bratislave. Niekoľko rokov pôsobí ako predsedníčka v komisiách detských výtvarných súťaží Detské Chalupkovo Brezno a Dúhový kolotoč.

Zvyky a obrady pri svadbe

TEXT: Mgr. KATARÍNA NÁDASKÁ, PhD., ETNOLOGIČKA ■ FOTO: PETER BERČÍK

Súčasný trend návratu k folklóru a tradíciám sa na Slovensku prejavuje aj v podobe svadiieb. Tradičná ľudová svadba bola vždy veľmi bohatá na zvyky a obrady, každý kraj či každá oblasť Slovenska však mali svoje tradičné chápanie a ponímanie svadby i jej celkovej prípravy. Rozdiely súviseli aj s konfesiou – evanjelici mali napríklad pri svadbe oveľa dlhšie vinše, predslovy a zdravice než katolíci.

Svadba patrí k prechodovým rituálom. Z pohľadu kultúrnej antropológie má štruktúra prechodu, či inak povedané, zmena statusu tri elementárne štádiá: oddelenia (od slobodných mládencov a dievok), prechodu (svadobný obrad) a znovuzачlenenia (do novej rodiny a skupiny ženatých a vydatých). V tomto okruhu sú umiestnené ďalšie prechody – pytačky, zasnúbenie (prechod medzi štádiom celibátu a manželským zväzkom).

Na vidieku sa ľudia ženili a vydávali mladší, všeobecne platilo, že sobáš sa uzatváral vo veku dospelosti. V období humanizmu sa dospelosť určovala podľa zrelosti sekundárnych pohlavných znakov – chlapci sa za dospelých považovali vo veku 16 – 18 rokov, dievčatá vo veku 14 – 16 rokov. Na vidieku sa chlapec považoval za mládenca, keď vedel kosiť, obriaďiť dobytok, poorať pole – skrátka, zastať si mužské práce v dome i v gazdovstve. Podobne dievka sa mohla „dievčiť“, ak vedela priať, variť, udržiavať domácnosť v poriadku. Hranice právnej dospelosti na rozdiel od biologickej dospelosti sa však časom posúvali smerom nahor, napríklad podľa rakúskeho práva z roku 1811 bol človek plnoletý až po dosiahnutí 24 rokov. Na skoršie uzatvorenie manželstva však stačil súhlas rodičov alebo zákonných zástupcov, vek nezohrával veľkú úlohu.

Pri výbere partnera bol jednou z prekážok majetkový a sociálny status. Pre úspešné uzavretie manželstva bolo potrebné dohodnúť práve majetkové otázky. Okrem majetku svoju rolu zohrával aj sociálny status a postavenie oboch

mladých. Ideálne bolo, ak boli z rovnej sociálnej vrstvy.

Svadba predstavovala zložitý a bohatý komplex rôznych obradov a zvykov s vysokým stupňom obradnosti. To poukazuje na význam a záväznosť, aká sa v roľníckych rodinách prikladala založeniu novej rodiny.

Po cirkevnom obrade nasledovala svadobná hostina s viacerými úkonmi. Rodiny nevesty aj ženicha mali svojich zástupcov, ktorí riadili celý priebeh svadby. Krstný otec mal post „starejšieho“, ktorého mali obe rodiny. Starejší organizovali svadobnú hostinu, boli svedkami pri obrade. Úloha „starejšej“, „svatky“, „širokej“ ako krstnej matky nevesty, bola len jedna – sprevádzať a ochraňovať nevestu počas celej svadby, pomáhať jej pri obradných úkonoch (skladanie venca, čepčenie). Svadobné veselie sa konalo v dome nevestiných rodičov, prípadne zároveň aj v dome ženicha.

Svadobné fázy

Svadbu môžeme rozdeliť na niekoľko častí. Nie všetky boli v jednotlivých regiónoch rovnaké.

Predsvadobné obdobie sa

nazývalo zálety a vohľady. Nasledovali priezvedy a pytačky, po nich prichádzali zásnuby. Pred svadbou boli ešte ohlásky a potom pozývanie na svadbu. Pred sobášom nesmela chýbať dievocká a mládenecká rozlúčka.

Zálety a vohľady

Prvým krokom k samotnému sobášu boli zálety. Každý chlapec mal po prijatí do mládeneckého spolku právo chodiť na zálety. Spočiatku chodieval za dievčatami do kúdeľnej izby na priadky spolu s ostatnými mládenkami. To bolo obdobie, keď si vyberal dievčinu a zároveň zisťoval, či vyhlídnutá dievka nemá nápadníka a aké má u nej šance. Ak mu vybraná dievčina jeho priazeň opätovala, začal za ňou chodiť sám, bez kamarátov, dokonca i za noci. Na zálety chodievali mládenci v zime po skončení priadok. Keď sa dievky rozišli, prišiel mládenec za tou svojou. Zálety trvali rok, dva podľa veku mladých ľudí, čím boli starší, tým kratšie bývali zálety.

Napríklad koncom 19. storočia a začiatkom 20. storočia sa chodievalo v niektorých regiónoch

Slovenska na zálety spoločne – všetci mládenci išli podvečer dedinou so spevom a každý zostal v tom dome, kde mal svoje dievča, hovorievalo sa, že ide na večierku k milej. Ak sa mládenec dievčaťu páčil, dalo mu to najavo drobným darom, napríklad vlastnoručne zhotoveným perom, ktoré nosil za klobúkom. Parádne pierko za klobúkom mládenca znamenalo, že už má vážnu známosť.

Keď mládenec začínal chodiť na zálety, postával večer pod oblokom komôrky, v ktorej spala jeho milá, a dievčina mu dávala chlebič a mlieko v hrnčeku. Pri rozlúčke mládenec bozkal dievča na líčko. Ďalším krokom bolo dávanie darov lásky – mládenci urobili vlastnoručne piesty, vyrezávané praslice a tie potom dali svojej vyvolenej. Nejednej dievke išla na novom parádnom pieste aj ťažká robota, akou bolo pranie, šikovne od ruky.

Intenzita návštev na záletoch sa postupne stupňovala až tak, že sa konali každý večer. Ak sa mládenec rozhodol pre dievča z inej dediny, často sa stretával s nepriazňou domácich mládenčov a stretnutia sa často končili bitkou. Niekedy dokonca domáci mládenci chlapca

Svadobní funkcionári

Svadba v minulosti mala nielen predpísaný priebeh a presné rituály, ale aj svoje vizuálne znaky v podobe svadobnej družiny, ktorej členovia presne plnili dané úlohy. Svadobná družina a atribúty svadby (zástava, stromček, koláč) patrili neodmysliteľne k sebe. Aby sme pochopili priebeh slovenskej svadby a jej obradnosť, musíme si v krátkosti predstaviť jednotlivé postavy svadobných funkcionárov a ich úlohy, ktoré mali na svadbe.

Hlavný družba – zvyčajne to bol slobodný mládenec a zástupca ženicha. Na odlišenie svadobnej funkcie sa družba označoval za prvého (aj predný, starejší). Úlohu a poverenie prvého družbu

zvýrazňovali znaky na jeho odeve. Povinnosťami prvého družbu bolo pozývanie príbuzných a známych na svadbu podľa pokynov snúbencov, prevoz nevestinej výbavy (rúcha) do domu nastávajúceho manžela a obsluhovanie svadobčanov počas svadobnej hostiny. Zároveň prednášal svadobné reči a vinše. Tieto činnosti družbu sa chápali ako služba, za ktorú dostával odmenu (ručník, naturálie, peňažné zbierky). Prakticky na celom území Slovenska v minulosti viedol nevestu na sobáš, tancoval s ňou obradový rozlúčkový a svadobný tanec, skladal mladú veniec z hlavy, rozpletal jej vlasy, privádzal ju začepčenú a tancoval s ňou prvý tanec, bol prítomný pri ukladaní

mladého páru na lôžko počas prvej spoločnej noci.

Družica (družička, druska) – predstaviteľka slobodných dievčat z okruhu blízkych príbuzných (mohla to byť nevestina sestra, prípadne sesternica alebo dcéra krstnej matky). Od ostatných družíc sa odlišovala odevom alebo odevnými znakmi podobnými mladuchiným (napríklad mala rovnakú partu, ale inú farbu sukne, nosila podobnú kyticu ako mladá nevesta). Jej povinnosťou bolo odovzdať ženichovi svadobnú košeľu, svadobné pierko a sprevádzať ho na sobáš. V niektorých regiónoch mohla prednášať vinše, skladať s hlavným družbom neveste veniec z hlavy či vyberať peniaze. Zúčastňovala sa na dievockej rozlúčke a pripravovala svadobné obradné predmety.

Starejší (svat, starušina, stárek, starosta) – jeho funkcia siaha pravdepodobne ešte do

predkresťanského obdobia, keď vykonával obradné úkony, ktorými sa uzatváralo a potvrdzovalo právoplatné manželstvo. Po prijatí cirkevného kresťanského sobáša funkcia starejšieho zostala, ale jeho úlohy sa upravili na plynulú organizáciu celej svadby. Funkciu starejšieho zastával obyčajne ženatý muž z príbuzenstva (krstný alebo birmovný otec), niekedy sused. Keďže však išlo o skutočne náročnú funkciu, v dobových opisoch svadby z konca 19. storočia nachádzame zmienku o tom, že vo viacerých dedinách na Slovensku bol známy aj obecný starejší – dnes by sme povedali, že išlo o profesionála, ktorý sa svojej náročnej úlohy na každej svadbe výborne zhostil. Niekde bývali starejší dvaja. Jeden zo strany ženicha, nazývaný pytač, druhý zo strany mladuchy, nazývaný oddavač alebo vydavec.

Starejší musel vedieť množstvo textov naspamäť, pričom išlo o často dlhé, veršami a biblickými obrazmi doplnené slávnostné príhovory.

Znakom starejšieho a jeho funkcie bola palica, šatka a pierko. Starejší mal aj dôležité úlohy právne a obradové (uzavretie dohody o svadbe, svadobnú odobierku, svedectvo pri sobáši). K jeho povinnostiam patrilo aj záverečné delenie svadobného koláča. Starejší organizoval svadbu, svadobnú hostinu, peňažné zbierky, mával dozor nad mládenkami a hudobníkmi. Čím viac znalostí a skúseností s touto obradovou funkciou mal, tým väčšia bola jeho prestíž.

Starejšia (široká, svatka, zásedka, poprďajná, starostina) – túto funkciu zastávala obyčajne vydatá žena z príbuzenstva mladuchy. Najčastejšie ňou bývala krstná matka. Starejšia nemala žiaden vizuálny znak svojej

funkcie. Jej úlohou bolo sprevádzať a ochraňovať mladuchu pri ceste na sobáš. Práve tam totiž mohli na mladuchu číhať démonické sily snažiac sa uškodiť manželstvu. Starejšia vykonávala rôzne magické úkony na ochranu mladuchy pred zlom, na zabezpečenie jej plodnosti, prosperity, zdravia a šťastia v manželstve.

Významné boli aj jej obradové úkony počas svadby – napríklad pri čepčení mladuchy zakladala čepiec, sprevádzala mladuchu v kostole pri vádzke, vyvádzala ju zo sviečkového tanca. Bola prítomná pri ukladaní mladomanželov do postele a pripravovala nevestu na svadobnú noc. K jej povinnostiam patrila aj príprava svadobného koláča – radostníka. Pozvanie za starejšiu bolo tiež prejavom spoločenskej prestíže.

(kn)

z inej obce nadobro vyhnali, až mu na ženbu prešla chuť a našiel si dievku odinakiaľ.

Po záletoch nasledovali vohľady, teda obdobie niekoľkých mesiacov bezprostredne pred svadbou. Pri vohľadoch mládenec prichádzal do domu svojej nastávajúcej spolu s jedným či dvoma najlepšimi priateľmi, a to aj počas dňa, hlavne v nedeľu popoludní. Niekde prichádzal aj samotný mládenec bez kamarátov, v niektorých regiónoch Slovenska zasa chodievali s mládencom ženy z rodiny – vohľadkyne. Na vohľady chodievali mládenec po dovŕšení 17. roku života, dievčatá mali aspoň 15 rokov.

Priezvedy (priepačky, nahováračky, spytoviny)

Po záletoch a vohľadoch nasledovali priezvedy, v regiónoch nazývané priepačky, nahováračky, spytoviny. Na priepačky zvyčajne chodievala dôveryhodná staršia žena z mládenecovej rodiny, ktorá pri návšteve v rodine dievčaťa zisťovala podrobné záležitosti okolo svadby. Pokiaľ sa dohodli v krátkom čase (najlepšie na druhý deň), šiel mládenec so svojím otcom do rodiny dievčaťa dohodnúť svadbu – išli „na slovo“.

Na východnom Slovensku sa hovorievalo, že mládenec šiel na priepatry. Potom nasledovali pytanky – rodičia mládenca šli k dievke pýtať chustku. Do šatky sa vložil darček pre mládenca. Mládenec dostal aj pokreju (ozdobu) za klobúk ako znak toho, že už je zadaný.

V okolí obce Podasadok na východnom Slovensku to boli spytoviny – rodiny sa dohodli o tom, aké veno (majetok) nevesta dostane. Na svadbu bol potrebný súhlas rodičov s obidvoch strán, teda nevestiných aj ženichových.

Na Honte sa zase chodilo na priezvedy – mládenec s otcom išli do rodiny nevesty a po dohode prišli zástupcovia rodiny dievky do rodiny mládenca s putňou, teda definitívnym súhlasom so svadbou.

Na Pohroní v obci Strelníky sa hovorilo, že mládenec chodí

za dievkou na večierku. Ak s mládenecovými úmyslami rodičia súhlasili, nápadník (vereňec) daroval budúcej neveste vyrezávané hrable, piest, praslicu.

Pieseň o záletoch zo Šariša

Prišol mi vohľadník, stanov mi na vrata
a tak še mi opytal, že či ja bohata.

To mojo bohatstvo na vysokom nebe,
perši še mi opytaj, či pujdzem za tebe.

Bo teraz še take dzievky vydavaju,
co s fteryma macere tišice davaju.

A moja mac neda, bo peneži nema,
a ocec ani telo, bo ma dzeci veľo.

Pytačky

Oficiálnym prejavom vážneho úmyslu mládenca oženiť sa boli pytačky. Inicioval ich vždy mládenec. Pri návšteve v rodine dievčaťa, na ktorej sa zúčastnili rodiny dievky i mládenca, daroval budúci ženich dievke hodvábnu šatku a peniaze určené na svadbu. Dievčina mu dala pierko, stužku a pod.

V určitých regiónoch Slovenska, napríklad v okolí obce Jarabina (východné Slovensko), sa v minulosti konali pytačky často opakované, aby sa v dedine nehovorilo, že rodičia sa chcú dievky rýchlo zbaviť.

Pytača robil mládenecovi krstný otec či kmotor. Na Liptove zase chodili na pytačky ženy vohľadky, najmä tetka či krstná ženicha. Avšak bývalo zvykom, že na pytačky šiel aj ženich so svojím otcom.

Na Podpoľaní v okolí Detvy chodievala na pytačky skúsená žena z rodiny ženicha, hovorili tomu chodiť dievku nahovárať.

Na Zemplíne chodil na pytanky ženich s družbami, pričom budúcej neveste daroval perscinok (prstienok) a ona mu dala pokreju (pierko za klobúk).

V Rači (dnes miestna časť Bratislavy) bola znamením, že mládenec ide na pytačky, fľaška vína, ktorú niesol viditeľne v rukách cez

obec. Pri vstupe do domu dievčiny nechal fľašu s vínom pri dverách, a keď rodičia dievčaťa súhlasili, vrátil sa po ňu a pripili si. Potom nasledoval bližší dohovor o svadbe, nazýval sa aj propíjaní. Doma mládenec zastrčil zelený rozmarín do suda s vínom – to bol znak pre jeho rodičov, že sa chce ženiť. Ak chcel mať veľkú svadbu, zastrčil rozmarín do veľkého suda.

Na Šariši v okolí Sabinova chodievala na pytačky spojené s priezvedami staršia žena z príbuzenstva ženicha. Ak boli priezvedy aj pytačky úspešné, hneď večer sa robili spytoviny. V dome dievčaťa sa zišli najbližší z obidvoch rodín. Pri pohárikú pálenky sa dohodli o tom, ako majetkovo zabezpečiť svoje deti, kedy budú rukoviny a svadba.

Na pytačkách sa rodiny dohodli o finančnej stránke celého obradu a o vene nevesty. Ak boli pytačky úspešné, pripili si alkoholom, do ktorého sa dal peniaz, a na druhý deň sa často konala obzierka – obhliadka ženichovho hospodárstva.

Na Gemeri mali pytačky obradný a veršovaný priebeh, čo bolo dané aj tým, že v evanjelických obciach boli predsvadobné i svadobné reči rozsiahle.

Všeobecne boli na Slovensku hojne rozšírené veršované pytačky, často s biblickými motívami. Tento typ vinšov pri pytačkách patrí medzi archaické vinše a vo viacerých variantoch sa vyskytoval na konci 19. storočia prakticky na celom území Slovenska. Vzhľadom na to, že pytačky boli vážna udalosť, aj spôsob komunikácie medzi pytačom a otcom nevesty bol obradný a zdĺhavý.

O záletoch, vohľadoch i pytačkách je aj množstvo ľudových piesní.

Ach, svekričko moja

Ach, svekričko moja, prečo me nechcete,
však ja vám všetko porobím, čo mi rozkážete.

Ohňa vám rozložím, vody vám postavím,
šejhaj, a keď voda zovrie, oči vám vypálím.

Keby ja vedela, ktorá moja svekra,
šejhaj, zanesla bych ju zaživa do pekla.

Povedz, diovča...

Povedz, diovča, povedz pravdu,
či máš duchny, či máš ládu?
Ak aj nemám, budem mati,
keď sa budem vydávať.

Šla by ja...

Šla by ja, šla by ja, šuhajík, za teba,
ale ja sa bojím tej tvojej materi.
Šuhaj, tvoja mati z ocele jazyk má,
veru tá nebude na nevestu dobrá.

(Ján Kollár: Národné spievanky. Bratislava, 1953)

Zásnuby (rukoviny, pripíjanky, ručníky)

Verejným potvrdením vážneho úmyslu a dohody o uzavretí manželstva boli zásnuby. Mladý pár tým verejne dal najavo, že patria jeden druhému a že rodiny súhlasia so sobášom. Len málokedy sa stávalo, že by sa zásnuby zrušili. Znakom potvrdenia dohody boli obradné úkony, niektoré z nich sú známe už z čias starých Slovanov. Napríklad pre spojenie rúk mladých ľudí, keď mladík vzal obradne ruku svojej vyvolenej a pred svedkami (rodičmi, prípadne zástupcami rodín – starejším, pytačom, oddávačom) ju vložil do svojej, existuje staroslovanský výraz rukoviny. Neskôr sa spojené ruky mladých položili na peceň chleba a vážny úmysel sobáša sa spečatil slávnostným prípitkom, odtiaľ pochádza názov pripíjanky.

Súčasnou zásnub bola aj výmena rôznych darov: hodvábnej či kašmírovej šatky, prsteňa, koláča, jablka, pierka. V minulosti mládenec nosil rodičom dievčata dary v podobe dobytky. Dary sa opätovni podľa možnosti v rovnakej miere rodine mládenca. V minulosti práve dary snúbenici alebo aj jej rodine symbolizovali úmysel vstúpiť do manželstva.

V roľníckom prostredí patrili k zásnubným darom zásnubný koláč – radostník, topánky, čižmy, košeľa, šaty, látka, pierko, ratolešť. V mestskom a šľachtickom prostredí

sa pri zásnubách používali cennejšie dary už od stredoveku. Výška daru závisela od finančných možností ženícha. Ten obdaroval nielen svoju snúbenicu, ale aj jej rodičov. Aj tu sa však dary recipročne odplácali.

V šľachtických rodinách úmysel vstúpiť do manželstva okrem materiálnych darov symbolizoval zásnubný prsteň, ktorý dostala snúbenica od snúbencu. Prsteň bol symbolom vzťahu, v ktorom sa dievčina nachádzala. Nosením snubného prsteňa dávala svojmu okoliu najavo svoj status – už nebola voľná pre iných mládenčov a nápadníkov, ale bola viazaná sľubom vernosti (zásnubným prsteňom) svojmu snúbencovi. Znakom zásnub sa teda stal prsteň, ktorý prebrali od šľachty mešťania a neskôr sa uplatnil aj vo vidieckom prostredí. Zásnubný prsteň, ktorý v súčasnosti symbolizuje vážny úmysel mládenca oženit sa, sa v niektorých regiónoch Slovenska začal bežne používať ako dominujúca súčasť zásnub až v druhej polovici 20. storočia.

Výmena darov pri zásnubách bola vlastne začiatkom svadobných obradov a neraz ich mali na starosti osoby tým poverené. Napríklad v okolí Budmeríc mali za úlohu dohovoriť všetko okolo svadby šikovník a šikovnička.

K nevyhnutným ceremoniálnym obradom patrilo okázalý príchod rodičov ženícha do domu mladuchy, kde sa rodiny dohodli a dohoda bola potvrdená aj na papieri. Bez písomnej zmluvy sa nemohli konať ohlášky v kostole. Po jej slávnostnom podpísaní sa konala v dome mladuchy bohatá hostina. Jej vyvrcholením bolo zverejnenie zásnub – mladucha na palicu priviazala pestrofarebnú šatku, ozdobila ju stužkami a na koniec palice napichla veľké červené jablko a rozmarín. Opentlenú palicu potom slávnostne za zvukov muziky nosili svatovia po dedine, aby všetci vedeli, že sa konalo pripíjanie, teda zásnuby.

Na Spiši sa hneď po zásnubách rodiny dohodli na termíne svadby a rodina dievčata začala chystať výbavu. Staršie ženy z príbuzenstva, ale i susedky párali perie na periny.

Povinná výbava sa skladala z dvoch perín a šiestich vankúšov, šili sa obliečky, košele, spodné sukne, ktoré pomáhali vyšívať kamarátky budúcej nevesty, háčkovali sa čipkované ozdoby na vankúše. Povinnou výbavou neviest na Spiši bola látka na šaty nazývaná štof, ktorá musela byť vo výbave vo viacerých farbách, a hotové šaty. Dávalo sa päť kusov šiat z viacerých druhov jemnej látky (popelínových, batistových, hodvábnych – hadbavných) a päť kartúnových šiat. Ďalej do výbavy patrili sukne (nazývané aj pejcopolove sukne), ktoré boli dolu vyšívané „s kefkou a podblahom“ (zúbkovaným stehom), a blúzky s vyšívanými a oháčkovanými golierikmi, ktoré museli byť vpredu plisované. Všetko sa ukladalo do truhlice, ktorá sa hneď po svadbe prevážala spolu s perinami do domu svokrovcov, a každý, kto mal chuť, mohol sa v nej poprehriať a ohodnotiť výbavu nevesty.

Ohlášky (predvolanky, opovidy, opominky)

Po zásnubách sa chodievalo na faru spísať ohlášky (predvolanky, opovidy, opominky). Manželské ohlášky boli prostriedkom, ktorým cirkev vyjadrila verejný súhlas s úmyslom snúbencov uzavrieť manželstvo a zároveň predchádzala protiprávnym manželským zväzkom medzi príbuznými alebo jednotlivcami, ktorí boli už ženatí alebo vydaté. Túto povinnosť zaviedla cirkev v roku 1215, aby sa zistili prípadné manželské prekážky. Ohlášky (alebo aj zhodenie z kancľa) ohlasoval kňaz v kostole.

Aby sa manželstvo považovalo za platné, ohlášky sa čítali po tri po sebe nasledujúce nedele pred termínom svadby. Ak sa svadba konala mimo bydliska snúbencov, ohlášky sa čítali aj v domácej farnosti snúbencov. Ohlášky uvádzali mená snúbencov a výzvu, aby ktokoľvek, kto pozná prekážky brániace uzavretiu manželstva, ich oznámil ešte pred svadbou. Vykonané ohlášky boli platné tri mesiace po poslednom ozname.

Ohlášky boli obdobím horúčkovitého chystania výbavy

a príprav na svadbu. Zmenu stavu snúbencov označovali na Slovensku aj vizuálne znaky na odev: u dievky parta, veniec, farba a dĺžka stužky vo vrkoči; u mládenca pierko, ručník, stužka za klobúkom. Zvyky pri ohláškach mali tiež viacero podôb.

Napríklad v Helpe snúbenica dávala na prvé ohlášky snúbencovi do daru vyšívanú košeľu a pierko bohato zdobené stužkami. V nedeľu, keď išiel do kostola, si ho dal za klobúk, aby všetci videli, že už nie je voľný pre iné dievčatá. Budúca nevesta zaujala miesto pred oltárom.

V Honte chodievala budúca nevesta počas ohlášok do kostola s vencom na hlave.

V Polomke bývalo zvykom poslať v sobotu večer pred prvými ohláškami do domu ženicha dary od nevesty – košeľu, pierko, fľašu pálenky a zapletaný koláč z kysnutého cesta (radostník). Dary priniesla krstná mať nevesty. V nedeľu na prvé ohlášky šiel nastávajúci ženich do kostola v novej košeli a s pierkom za klobúkom v sprievode starejšieho. Nevesta prišla do kostola s partou na hlave. V nedeľu večer posielala snúbenica snúbencovi tzv. veňec, veľkú misu fazuľovo-krupovej kaše s kusom údeného mäsa obloženú jablkami.

Na Spiši mali ohlášky špecifický priebeh, ktorý inde na Slovensku nenájdeme. Tri týždne pred svadbou, obvyčajne v sobotu večer, išiel mladý pár so starostom (krstným otcom alebo strýkom) na faru „spisac ohlášky“. Kňaz ich vyhlasoval v nedeľu po svätej omši pred kázňou. Slobodné dievčatá stáli v radoch pred oltárom, a keď kňaz vyšiel na kazateľnicu, dievčatá vytvorili diagonálny rad a obrátili sa smerom ku kazateľnici. Vtedy sa dievčina, ktorú mal kňaz prvý raz ohlásiť z kazateľnice (zhodiť z kancľa), poklonila, vystúpila z radu ostatných dievčat a odišla domov. Na nešpory (popoludní) už prišla do kostola v šatách (gratoch) zelenkavej farby a vo vrkoči mala bielu stužkou priviazané dve chvojky myrty. V nasledujúcu nedeľu prišla do kostola s myrtou vo vrkoči a zelených šatách, ale z kostola už neodišla, aby počula ohlášky. Na nešpory s ňou prišli

dvaja družbovia, ktorí mali krásne vyzdobené klobúky, z pliec im viseli až po zem vytkávané ručníky, ktoré boli v páse previazané stuhou a zdobené rozmarínom, a v rukách mali tenké paličky zdobené zeleňou, kvetmi, stužkami. Po skončení pobožnosti odprevadili budúcich novomanželov na faru na „manželskú náuku“.

Pozývanie na svadbu (povolání, zvanie, pytane)

Po zasnubách bolo ďalším krokom pozývanie na svadbu (nazývané aj povolání, zvanie, pytane). Hoci bolo regionálne rozdielne, vždy malo prísnu etiketnú normu, ktorá závisela od príslušného lokálneho spoločenstva. Samozrejme, v minulosti išlo vždy o osobné pozvanie na svadbu, ale často v zastúpení špeciálne na to určených osôb – svadobných zväčov.

Pozvanie na svadbu

Nepochybujem o tom, žeby vám už aspoň z čiastky známo nebolo, že poctivý mládenec J. N. do stavu manželského vstúpiť mieni. A preto, aby táto jeho premena stavu tým verejnejšia bola, medzi inými drahými priateľmi aj vás pri svojom svadobnom veselí prítomných mati žiada a prosí, aby ste sa na prídoci (pondelok, štvrtok...) v jeho svadobnom dome ustanovíť ráčili.

Najrozšírenejšie a najznámejšie bolo pozývanie družbami alebo zväčom, ktorí boli označení pierkami, zdobenými palicami a prednášali štylizované obradné pozývacie formuly. V niektorých lokalitách na svadbu pozýval aj mladý pár (v takýchto prípadoch prosil aj o požehnanie) a rodičia snúbencov.

Znakom pozvania bolo posielanie či prinášanie osobitného pečiva (poklona, radostník) do domov, v ktorých bývali ľudia pozývaní na svadbu. Pozývalo sa opakovane (dva- alebo trikrát) v čase ohlášok. Opakované pozvanie malo potvrdiť významný status pozývanej osoby a záujem snúbencov, aby sa na svadbe zúčastnili. Odmietnuť sa nepatrilo, rovnalo sa to ťažkej urážke.

V niektorých regiónoch sa tesne pred sobášom robilo tzv. zháňanie (zvolávanie, zberanie) ľudí, ktorých bolo treba opätovne prosiť, ba takmer násilím priviesť na svadbu. Bol to špeciálny svadobný rituál, plný žartovných prosieb, predslovov a veršovaných pozvaní. Vyžadovalo sa osobne priviesť najmä svadobných funkcionárov, ktorí priamo viedli svadobný obrad (s výnimkou sobáša – ten viedol kňaz).

Na Orave a Kysuciach sa chodievalo pozývať neskoro večer alebo tesne pred sobášom – hovorili tomu zháňanie ľudí. Mladucha s prvou družicou zháňala dievka a ženich s prvým družbom zase mládencov.

Pozývanie, nech sa už dialo kedykoľvek a akokoľvek, malo vždy slávnostný charakter. Niekde zväči chodili na koňoch. Ak domáci pozvanie na svadbu prijali, pohostili zväčov.

Zväč (honcúr, pokloňár, zháňač)

Funkciu zväča zastával zvyčajne muž. Mal zväčsku palicu (fokoš), obradové pero za klobúkom a šatku kašmírku pripevnenú buď na palici, alebo na klope kabáta. Svojho zväča mala každá rodina, ktorá ho aj odmeňovala. Odmenu však dostával aj od pozvaných, najmä naturálie vo forme prípitku, koláča či inej zájedky.

Na Spiši v okolí obce Abrahámovce plnili funkciu zväčov družbovia. Tí chodili po družbovaňu. Všade ich pohostili, ale družba sa nesmel opiť, v každom dome musel predniesť pozývacie reč, cestou spievať, byť vtipný, veselý, na nikoho nezabudnúť a nikoho neobísť.

Hlavné povinnosti zväča alebo družbu:

- Na svadbu povolávaní tých, ktorých si svadobní hospodári žiadajú.
- Pri svadobnom veselí zvláštnym spôsobom posluhovať, na predný stôl misky s jedlami nosiť a vždy voľačo k hostom, zvlášte ku starejšiemu prehovoríť.
- Truhlu a periny mladej nevesty do domu mladáho zaťa došikovať.

- Radostník (ružový koláč) pri poslednej večeri priniesť a pri tom voľačo ku svadobným hosťom prehovoriť.
- Vážnejších hostov, zvlášte ale starejších domov odprevádzať.

Funkcia zväča postupne zanikla začiatkom 70. rokov 20. storočia. Výnimočne sa udržala len v niektorých slovenských obciach.

Rozlúčka so slobodou

Tesne pred svadbou sa konala mládenecká a dievocká rozlúčka so slobodou. Bolo to posledné stretnutie v kruhu vrstovníkov – slobodných mládencov a dievčat.

Mládenecké rozlúčkové piesne

Košielku mi šijú, perečko mi vijú,
lebo ma oženia, lebo ma zabijú.

Nebudem sa ženiť

Nebudem sa ženiť,
volím mládencom byť,
a len v samote
švárne dievča ľúbiť.

Nebudem sa ženiť
krome na ostatku,
vyberiem si dievča
z krásneho poriadku.

Červený kantár...

Červený kantár, sivý kuoň,
oženie by se, Bože muoj!

Ožeň se, bratu, vezmi dve,
kerá bude krajšia, dáš ju mne.

Bol by ja blázen dve brati,
a tebe krajšiu dávati.

Ožeň se, šuhaj, vezmi mňa,
ja ti budem dobrá gazdiná.

Ty budeš sudy pobíjať,
a ja budem vínce popíjať.

(Ján Kollár: Národné spievanky. Bratislava, 1953.)

Mládenecká rozlúčka so slobodou sa regionálne nazývala svieca, várky. Bola to zábava s hudbou a tancom, ktorá sa konala v predvečer svadby v dome ženicha alebo v krčme buď len pre mládencov, alebo pre všetku mládež dediny. Jej súčasťou býval aj obradový, čisto mládenecký tanec (družbovský, parobský tanec). Súčasťou mládeneckej rozlúčky boli aj piesne, zádušné, zväčša ospevujúce výhody mládeneckého života a vykresľujúce ťažkosti manželstva.

Dievocké rozlúčkové piesne

Zahradka, zahradka,
v zahradke prisadka.
Už še nam vidava,
už še nam vidava,
naša kamaratka.

Nevidavaj še nam,
bo budeš banovac.
Lepši pri maceri,
lepši pri maceri
kabati bigľovac.

Kabati bigľovac
a lička maľovac.
Neodaj še, dzivče,
neodaj še, dzivče,
bo budeš banovac.

(text z Vojčice)

Letela, letela biela hus nad vodou,
zaplakalo dievča nad svojou slobodou.

Zasvietilo slnce na susedovie dom,
veru už nebudeš, dievčatko, dlho v ňom.

Hotuj mi, mať moja, rysavú perinu,
veru sa ti vydám na druhú dedinu.

(Ján Kollár: Národné spievanky. Bratislava, 1956)

Dievocká rozlúčka so slobodou sa lokálne nazývala vienok, na kašu, na beluše, oplakávanie panenstva, pierkoviny. Konala sa v dome mladuchy zvyčajne tiež v predvečer sobáša a mala vážny obradový charakter. Spievali sa obradové svadobné piesne, regionálne nazývané rozluky, odberanky, na zore. Išlo

o spoločný motív rozlúčky so slobodou, panenstvom, mladostou, krásou, čo vyvolávalo plač mladuchy. Pri rozlúčke budúca nevesta ponúkla kamarátky sladkou kašou, koláčmi, sušeným ovocím. Kamarátkam, s ktorými sa lúčila, dávala aj drobné darčeky. Na oplátku ju obdarovávali tiež. K darom parili stužky, šatky, peniaze, niekde sa aj špeciálne zbierali peniaze pre nevestu na sobáš.

Zvláštnosťou bolo spoločné nocovanie družiny (mládencov a dievčat) na slame v dome mladuchy poslednú noc pred sobášom napríklad na Horehroní, v Zázrivej, na severnom Zemplíne.

Svadobný deň

Svadobné prípravy vrcholili na celom území Slovenska počas posledného týždňa. Na väčšine územia Slovenska sa v minulosti sobáš konal okolo poludnia, ale už ráno išli družbovia do domu ženicha a nevesty, aby pozvávali svadobčanov.

V dome nevesty sa príprava na sobáš začínala obliekaním nevesty, pri ktorom bola prítomná jej krstná matka, družičky a ženy z najbližšej rodiny. V svadobnom oblečení nevesta posledný raz vystupovala ako slobodné dievča, preto mala na sebe znaky, ktoré ju odlišovali od vydatých žien. Slobodné poctivé dievča chodievalo prostovlasé s vienkom či partou na hlave pri slávnostných príležitostiach.

Dievča, ktoré na poctivosť zabudlo, nesmelo nosiť vrkoče a muselo mať hlavu pokrytú čepcom.

Pri obliekaní nevesty, ktorá musela celý čas stáť na jednom mieste, sa dodržiaval presne určený postup, preto ho mali na starosti staršie ženy. Znakmi nevesty bol závoj, ktorý ju mal chrániť pred zlým pohľadom cudzích ľudí, a pôlka – plachta úrodnica, koncami prehodená cez rukávy (prestieradlo, svadobný ručník či odězda).

V oblečení nevesty mal vždy byť kus odevu červenej farby, ktorý chránil proti urieknutiu a nepriaznivým čarám.

Aby neveste neprišlo z očí, obliekala si spodný kinteš (spodnicu) alebo oplecko naopak.

Ženích mal zvyčajne bielu plátennú košeľu, navrch vestu z jemného čierneho súkna, sivé súkenné nohavice (chološne). Hlavu mu pokrýval klobúk s veľkým ozdobeným perom, ktorý kupovali na jarmoku a prizdobili čerstvým rozmarínom.

Do čizmy sa neveste dával strúčik cesnaku, petržlenová vňať či trošku maku.

Odobierka z nižnej Oravy

Pomaly ma veďte, hej, hore tou dedinou,
nech sa odoberiem od svojich susedov.

Pozri sa ty, Hanka, hej, tu hore na klinček,
kde si si vešala svoj zelený venček.

Zbohom ostávajúte, hej, dobre sa tu majte,
na svoju Aničku v dobrom spomínajte.

Otec môj drahý aj vy, drahá mať,
prichodí sa mi od vás odberať.

Ďakujem vám za všetko, čo ste mi od malička dali,
že ste ma radi mali a s láskou vychovali.

Kamarátky moje, vám tu zanechávam
všetko, čo som tak rada mala.

Lavičku na dvore, kde som sedávala,
aj chodník k vode, kadiaľ som húsky hnala.

Zo srdca ľutujem každý svoj skutok,
ktorým som vám spôsobila zármutok.

Svoje odpustenie mi na cestu dajte
a v dobrom na mňa spomínajte.

Zbohom ostávajúte, hej, mamičkine prahy,
čo vás prekráčali moje biele nohy.

Nikoho mi nežal', hej, len mojej matere,
ktože jej na starosť košielku operie.

S vami sa, otec môj, hej, s vami rozlučujem,
za vašu láskavosť pekne vám ďakujem.

V Helpe mala nevesta na nohách nové parádne sagrinovo čizmy (vybíjané čizmy). Sukňu mala zelenú, vpredu miesto šurca (zástery) čiernu šatku. Brusliak a oplecko mala v zime pod kožuškom a na hlavu

mala partu. Na parte boli prepelka – flitre, hore venček a pri ušiach kytajky – široké zelené, červené a žlté šnúrk. Cez plec mala prehodenú pôlku. Mladuchu obliekali na svadbu družičky a jej vrstovníčky. Musela pri tom stáť v širokom drevenom šafli (drevená nádoba), aby aj ona bola čoskoro taká široká (teda aby rýchlo počala).

Odobierka zo stredného Slovenska

S Bohom, otče drahý, s Bohom, matko milá,
vždy od narodenia o mňa starostlivá;

čo ste mi dobrého v živote činili,
odplatíť vám hojne Bôh, otec náš milý;

za vaše trestanie, vynaučovanie
ruky vám bozkávam na rozlučovanie.

Bratia moji drahí, sestry moje milé,
uctíte rodičov vždy od tejto chvíle;

vynahrádzajte jim v milej poslušnosti,
že aj o vás mnohé vystoja starosti;

znáte, že od Boha má každý dlhý vek,
jestliby to činil na svete ktokolvek.

Tetky moje drahé, ujčokovia moji,
za lásku ďakujem, žíte vždy v pokoji.

I vám, panny sestry, vám, mládenci milí,
čo ste so mnou v žarte, v úprimnosti žili,

za to všetko vaše tovaryšstvo milé
nech Pán Boh popraje šťastie vždy zdarilé.

S Bohom, susedovia, všetko dobré žiadam,
keď od vás odchodím, inde bydlu hľadám.

S Bohom, maj sa dobre i všetka rodina; –
prišla môjmu vienku posledná hodina.

Odchodím už od vás, tu sa dobre majte
a na mňa vzdialenú nezapomínajte.

Čo bych chcela ďalej, nemôžem meškati;
voz pred domom stojí, musím naň sedati.

A tak už na ten čas Bohu vás nechávam,
majte sa dobre, dobrú noc vám dávam!

(tradičnáodobierka zo stredného Slovenska
z konca 19. storočia)

Vo viacerých východoslovenských obciach sa ešte začiatkom 20. storočia zachovával zvyk tzv. očistného kúpeľa pri obliekaní nevesty. Na rituálnom kúpeli sa zúčastňovala nielen nevesta, ale aj ženích pred obliekaním do svadobného odevu. Kúpeľ mal za úlohu zmyť z budúcich manželov všetko nečisté a ochrániť ich od všetkého zlého v nastávajúcom spoločnom živote.

Ženích musel počas cesty po nevestu prekonať rôzne prekážky ako zahatanie cesty, zatváranie dverí a predvádzanie falošných neviest. Keď uspel, priviedli mu pravú mladuchu. Ešte predtým, ako sa pridali sa k svadobnému sprievodu, bola odobierka nevesty od rodičov.

Pri odobierke sa nevesta a ženích poďakovali rodičom za výchovu a poprosili ich o odpustenie a požehnanie. Rodičia dali mladým požehnanie krížikom na čelo. Ženíchov krstný otec mu dal prsteň, aby jeho láska k neveste nemala konca, tak ako je to pri prsteni, krstný otec nevesty mu dal pierko s rozmarínom a pripomenul mu, aby mu nevesta voňala tak ako ten rozmarín. Odobierka bola zvyčajne veľmi dojímavá a mohla mať veršovanú podobu. Keď nevesta pripla ženíchovi pierko, za spevu sa odobrali do kostola.

Svadobný sprievod

Tak ako ostatné obrady, aj svadobný sprievod mal svoje hierarchické i priestorové usporiadanie, ktoré bolo rôznorodé podľa jednotlivých regiónov. Tradične sa však nešlo v pároch, muži išli vpredu, zrejme zastávali ochrannú funkciu celého sprievodu, ženy vzadu. Nevesta išla v kruhu družičiek v strede, čím sa jej dostávalo najviac magickej ochrany, aby sa k nej nedostala žiadna zlá sila.

Ak bola vzdialenosť medzi miestom sobáša (kostolom) a domom väčšia, používali sa aj vozy, sane a v mestskom prostredí koče.

Medzi vizuálne symboly svadobného sprievodu patrili svadobná zástava, svadobný stromček a veľký guľatý svadobný koláč.

Svadobčania po ceste na sobáš prizierajúcim sa ľuďom rozhadzovali alebo ponúkali pohostenie.

Súčasťou sprievodu bola aj živá hudba, spev, výskot, plieskanie bičmi, strelba. Pri vydaji dievky mimo obce sprievod zastavovali mládenci, ktorí mali právo pýtať od ženicha výkupné (peniaze, alkohol).

Svadobná zástava v minulosti patrila k hlavným znakom sprievodu. Časť bádateľov sa domnieva, že tento zvyk sa mohol vyvinúť z obyčaje verejne ukázať panenstvo nevesty vyvesením svadobnej košeľe alebo plachty. Táto náležitosť bola potrebná napríklad u Slovanov, najmä východných, avšak v niektorých historických záznamoch sa zmienky o tomto zvyku týkajú aj nášho územia. Neskôr sa svadobná zástava používala na označenie komunity svadobčanov idúcich na sobáš. Na území Slovenska mala zástava rôznu podobu – mohol to byť obdĺžnikový kus látky alebo šatky upevnený k žrdke. Regionálne názvy pre zástavu boli fána, praporec, kopija.

Druhý model svadobnej zástavy predstavovala tyč s viacerými šatkami výrazných farieb, najmä červenej. Okrem šatiek boli na žrd upevnené stužky, rozmarín, veniec z krušpánu, nastoknuté jablká.

V niektorých regiónoch Slovenska (Šariš, horné Kysuce) mohla mať svadobná zástava aj podobu vidiel, na ktorých bol napichnutý peceň chleba či priadza. Ako zástava mohli slúžiť aj opentlené hrable, prípadne vyzdobená praslica alebo drevená tyč so zásterou či čepcom.

Svadobnú zástavu vždy v predvečer svadby pripravovali so spevom družice a mladé ženy u nevesty v dome, niekde bola príprava svadobnej zástavy súčasťou dievockej rozlúčky so slobodou. Svadobnú zástavu niesol starší alebo muž poverený touto úlohou, hovorilo sa mu zástavník.

Počas svadobnej hostiny zástavu zastokli buď pred domom, kde sa konala svadba, alebo bola pri svadobnom stole. Zástava sa odkladala a pri pôrode prvého dieťaťa ju dali rodičke na brucho, aby sa pôrod urýchlil a uľahčil.

Oto Opršal: Zálety – Vohľady
Zdroj: Stredoslovenská galéria

V sprievode niesli aj svadobný stromček, ktorý sa pripravoval obyčajne deň pred svadbou. Mohla to byť vetvička z ihličnatého stromu opentlená bielymi stuhami, prípadne ozdobená sušenými jablčkami, hruškami, cukríkmi. Stromček mohol mať aj tvar venca upleteného z čečiny a bohato zdobeného stužkami. Počas svadby bol položený na stole pred ženichom a nevestou. Ako symbol slobodnej devy ho pred čepčením pálili alebo rozobrali a odhadzovali.

Po príchode do kostola nevestu k oltáru viedol jej otec alebo hlavný družba.

Svadobná hostina

Po obrade nasledovala svadobná hostina, zvyčajne trvala dva-tri dni. Prvý deň bola riadna svadobná hostina, na druhý deň bolo symbolické a skromnejšie posedenie (popravky) a na tretí deň tzv. dojedanie, kde boli pozvaní aj tí, čo sa nezúčastnili na svadobnej hostine.

Ľudia, ktorí boli pozvaní priamo na svadbu, posielali ako potvrdenie účasti do svadobného domu pálenku, masť, múku, hydinu, vajcia atď.

Na Slovensku existovali nepísané sociálne normy, kto z príbuzenstva má čo darovať. Týkalo sa to

predovšetkým krstných a birmovných rodičov, ale aj širšej rodiny a susedov.

Striktne bol daný aj zasadací poriadok na svadobnej hostine. Za vrcholom boli usadení novomanželia, vedľa ženicha bol hlavný družba, ženichovi krstní a vlastní rodičia. Vedľa nevesty sedela hlavná družička, nevestini krstní a vlastní rodičia.

K tradičným rituálnym svadobným jedlám v ľudovom prostredí patrila kaša, ktorá symbolizovala hojnosť a prosperitu. Dlhو prežíval zvyk podávať kašu v spoločnej mise. Pôvodne sa podávala prosná kaša, neskôr pohánková, ovsená, krúpová, sladená medom.

Kurovitá hydina sa považovala za obradové jedlo už od čias starých Slovanov. Na svadbe sa preto podával pečený kohút alebo slepacia polievka. Ako hlavný chod sa podávala kapusta s mäsom, pečené mäso so zemiakmi či ryžou, dusená kyslá kapusta s vareným alebo pečeným mäsom, klobásky, jaternice, plnené mäsové pirohy, plnený kapustný list, huspenina, chrenová omáčka k varenému hovädzemu mäsu, chlieb.

Nasledujúcim chodom bolo suché múčne jedlo (obyčajne rezance na masť), sušené ovocie (hrušky,

slivky, jablká) podľa jednotlivých regiónov nazývané križalky, sušienky, štiepanky.

Jedlo sa zapíjalo vínom a pálenkou (hriatô), pre deti sa podávala voda s ovocnou šťavou.

Magický význam sa pripisoval aj konzumácii mliečnych výrobkov, najmä tvarohu a bryndze, ale i samotného mlieka. Podávanie týchto jedál najdlhšie pretrvávalo v oblasti Kysúc, Trenčína a severovýchodného Slovenska. V ľudovej viere sa mliečne produkty považovali za prostriedky, ktoré mali novomanželom zabezpečiť pekné biele deti, v prípade mlieka sladký život.

K magickým prostriedkom patrila med, ktorým sa sladila svadobná kaša, pridával sa do koláčov i pálenky, aby mladomanželom zabezpečil sladký, teda šťastný život. Novomanželia jedli aj jablko, aby sa im pošťastilo mať deti.

K všeobecne rozšíreným svadobným jedlám patrili koláče a rôzne pečivá, ktoré symbolizovali želanú úrodu obilia. Tradičné svadobné koláče boli plné okrúhle alebo v tvare venca, v tvare obdĺžnika alebo podkovy. Tam, kde si to mohli dovoliť, sa piekol hlavný svadobný koláč veľkých rozmerov. Podľa tradície pri pečení koláča aktívne pomáhala aj nevestina krstná, prípadne birmovná matka, bolo to súčasťou jej starostlivosti o krstnú či birmovnú dcéru. Po skončení svadby sa delil medzi hostí. Spolu so svadobným koláčom sa piekli aj koláče nazývané vychytáčky pre družičky a družbov, ktoré mali zabezpečiť, aby sa čoskoro vydali a oženili.

Postupne sa vykryštalizovali typické krajové svadobné jedlá.

Na severovýchodnom Slovensku to bola mačanka – mliekom alebo smotanou zahustená polievka z kapusty alebo húb, ktorá sa podávala uprostred svadobnej hostiny.

Na východnom Slovensku boli typickým svadobným jedlom tatarčene pirohy z pohánkovej a jačmennej múky, plnené varenými zemiakmi, bryndzou alebo syrom.

Na južnom a východnom Slovensku sa často podávali holubky

– plnené kapustné listy. V oblasti Trenčína a na východnom Slovensku bolo zvykom podávať na svadobnej hostine huspeninu.

Na Slovensku v minulosti (18. – 19. storočie, začiatok 20. storočia) existovali najmenej tri varianty svadobnej hostiny:

- svadobčania sa rozdelili – časť išla do domu ženicha a časť do domu nevesty,
- všetci svadobčania šli do domu nevesty,
- všetci svadobčania šli do domu ženicha.

Príchod nevesty do domu manžela

Dôležitým aktom bol prechod nevesty z rodičovskej rodiny do novej rodiny muža. Završuje sa ním zmena statusu oboch novomanželov.

S príchodom nevesty do domu muža bolo spojených veľa magických úkonov – rozhadzovanie obilia, plodín, ich delenie, aby sa statku darilo, na základe viery, že aký bude začiatok, podľa toho sa odvinie nasledujúci život novomanželov.

Bolo žiaduce, aby svokra privítala nevestu pred prekročením prahu chlebom, soľou, koláčom. Nevesta potom prosila, aby ju prijali. Ak nevesta nebola u rodičov ženicha vítaná, nechali ju stáť pred dverami alebo jej nepovedali ani slova.

Úkony na prahu, ktorý bol pomyselnou hranicou oddeľujúcou priestor vo vnútri domu od vonkajšieho sveta, mal nielen kultový, ale aj ochranný význam. Práve preto sa objavuje v niektorých regiónoch aj prenášanie nevesty cez prah.

Tieto obrady mali veľmi dôležitý význam pre zjednotenie novej rodiny a nové príbuzenské vzťahy.

Čepčenie

Svadobný obrad vrcholil čepčením nevesty. O polnoci neveste symbolicky snali vienok, odstrihli vrkoč a začepčili ju, teda upravili jej účes tak, ako ho v danom regióne nosili vydaté ženy.

Platilo úzus, že vydatá žena už nemohla vyjsť z domu prostovlasá.

Rodinu ženicha zastupoval družba alebo starejší. V niektorých regiónoch Slovenska, napríklad na hornej Nitre práve on neveste skladal veniec, potom ju čepčil a tancoval s ňou prvý tanec.

Snímanie vienka družbom alebo starejším

Mladá nevesta, pýtam sa ťa po prvýkrát,
či si dáš hlávku stáť alebo vienok sňať?

Mladá nevesta, pýtam sa ťa po druhýkrát,
či si dáš hlávku stáť alebo vienok sňať?

Mladá nevesta, pýtam sa ťa po tretíkrát,
či si dáš hlávku stáť alebo vienok sňať?

Stranu nevesty zastupovala hlavná družička, ktorá mala ochrannú úlohu, čo naznačoval aj jej odev podobný neveste. Táto funkcia mala oklamať nepriaznivé sily, ktoré by mohli neveste uškodiť.

Čepiec určený na zavítie, teda na obradné začepčenie na svadbe, bol darom od krstnej matky.

Redový tanec

Na východnom Slovensku je súčasťou čepčenia aj v súčasnosti polnočný redový tanec, ktorý nasleduje po čepčení nevesty a jej prezlečení do druhých šiat. V obci Tušice pred redovým tancom ženy spievali:

Hej, oves, oves, želeni oves,
naco si še odávala, ked neznaš mores.

Hej, žitko, žitko, želene žitko,
na co si še odávala, ked neznaš šicko.

Ked ce budu čepic, popad' do povali,
žeby tvojo dzeci čarne oči mali.

K redovému tancu priviedol nevestu prvý družba.

V obci Hrabušice (východné Slovensko) posadili mladuchu pri čepčení k stolu, na stoličku jej dali vankúš (údajne, aby dobre rodila),

ona sa naklonila nad stôl, na ktorom bol prikrytý chlieb (aby jej nikdy nechýbal), a za spevu jej snímali veniec. Mladucha veniec pobozkala, zakrútila do bieleho obrúska a po svadbe si ho dala zarámovat' a zavesila v izbe vedľa svadobnej fotografie. Potom ju prezliekli do iných šiat, vrkoč jej skrútili do „čuby“, na ňu dali čierny háčkovany čepiec, ktorého mašle museli visieť vzhľadom na hlavu. Čepiec a šatku pripravila svokra. Ženy pri tom spievali žartovné piesne. Potom sa pobrali znova do tanečnej miestnosti, kde vrcholila zábava.

Svadobné tance

Svadba bola oslavou nového páru, ale prinášala aj zbliženie dvoch predtým cudzích rodín. Súčasťou veselice boli tance, piesne a hry. Tancov, ktoré sa tancovali na svadbách, bolo veľa.

Frišký tanec, nazývaný aj bystrý či rezký – tancovať ho začali slobodní mládenci (parobci), postupne sa pridávali mladí ženáci. Tancovali v kruhu, dlaňami sa udierali po sárach čižiem a do taktu rezko podupávali opäťkami. Postupne si mládenci priberali do kola tanečnice, ktoré cifrovali okolo tanečníkov.

Neskôr sa páry chytili okolo pása a tancovali spoločne.

Ručníkový tanec sa tancoval so šatôčkou. Kto ju dostal, postupne vstupoval na tanečný parket, šatôčka kolovala medzi tanečníkmi, bolo jedno, či išlo o muža alebo o ženu.

Káčerový tanec – za prvým tanečníkom (káčerom) sa tanečníci v rade navzájom držali okolo pása alebo za šaty. Káčer vodil reťaz tanečníkov za sebou vpravo, vľavo a snažil sa udrieť posledného tanečníka v rade šatôčkou. Ak sa mu to podarilo, posledný tanečník vystúpil z tanca, pokiaľ sa tanečník zmocnil šatôčky bez toho, aby dostal úder, stal sa on káčerom.

Kohútový tanec – tanečníci pri ňom napodobňujú hlas i skoky kohúta a obratne skáču zboka nabok (napodobňujú chôdzu kohúta).

Makový tanec – tanečníci i tanečnice predstavujú sejbú, pletie, zber, drvenie i jedenie maku posunkami aj hlasom.

Lopatkový tanec – tanečníci sa zľahka ťlapkajú drevenými lopatkami do taktu hudby.

Strašiak – muž a žena opakovane tancujú oproti sebe v páre; chytia sa okolo drieku, zvrtnú sa, pustia sa, rukami zatľapkajú, ku koncu zadupkajú nohami a hrozia jeden druhému očami aj ukazovákmi. Pri tom sa spieva:

Bozkajže ma, pišťok zlatý,
zaplatím ti tri dukáty.

Pobozkáš? – Nie veru!
Hromy v teba zaperú.

Odzemok – tradičný slovenský mužský tanec, v Gemeri sa v minulosti sa nazýval tiež pozabučky tancovať, hajduhovať, hajdučky tanec. Najčastejšie sa tancoval pri zvukoch gájd.

Okrem radosti a zábavy, ktorú svadba prinášala, to boli aj starosti s jej prípravou a najmä finančné výdavky. Aby mal mladý pár z čoho začínať, robili sa počas svadobnej hostiny rôzne finančné zbierky. Tento úzus bol rozšírený na celom území Slovenska, len formy a podoby mal rôzne. Väčšinou sa tak dialo pri tanci po

Myjavské duchnárky

Na Myjave bolo čepčenie spojené s prinesením perín (duchien). Prinášali ich ženy „duchnárky“ do domu ženícha. Pri svojom príchode spievali, potom prišla aj nevestina matka a doniesla veľkú misu šišiek, jednu živú sliepku, fľašu páleného a šaty pre nevestu. S ňou prišli i niektoré svadobníčky a po celej ceste spievali. Pri dverách ženícha zostali stáť a čakali, kým ich pustia dnu. Pritom spievali:

Z jednej strany jazera
stoji lipka zelená,
ej, na tej lipke, na tej zelenej,
trie slávici spievajú.

Jeden spieva budeš má,
druhý ako Pán Boh dá,
ej, a ten tretí, holubenka,
v srdci čo si taká žalostná.

Jako nemám smutná
byt, kážu za starého id,
ej, žiali vo mne mé srdenko verné,
nemôžem ho uskromniť.

Tam na zadku v komore,
tam je loža ustlaná,
ej, loža, loža, loža ustlaná je,
ktože na nej spat bude.

O jak bude starý spat,
bodaj zaspal na stokrát,
ej, a jak mladý, ten šuhajko verný,
nech mu Pán Boh zdravie dá.

Och, ty suchá lieština
a ja smutná dievčina,
ej, stratila som moj zelený vienok,
čo som rada nosila.

Duchnárky pripravili posteľ pre novomanželov a potom sa zúčastňovali na ďalších svadobných obradoch, pri skladaní venca a party, ktoré mala nevesta dovtedy na hlave. Nevesta na rozlúčku so slobodou zaspievala:

Chvála tebe, svete márný,
chválu tebe vzdávam,
do raja a do rozkoši
chodiť už prestávam.

Mládenci aj panny,
lúčim sa ja s vami,
pod vienečkom, pod zeleným,
viac nebudem s vami.

Potom spievali spolu s nevestou prítomné ženy i družičky:

Dole, dole, moj vieneček zelený,
nebudeš viac na mej hlave nosený,

a to všetko pre Janička švárneho,
nebolo mu v celom svete rovného.

Dole, dole, má partička strieborná,
nebudeš viac na mej hlave nosená,

a to všetko pre Janička švárneho,
nebolo mu v celom svete rovného.

polnoci. Peniaze sa vyberali napríklad pri redovom tanci, klobúkovom tanci, tanci pre nevestu a pod.

Svadobné hry

Na svadbách sa v minulosti hrávali aj hry, medzi tie staršie, ktoré sa dnes už málokde objavujú, patrilo holenie mužov, podkúvanie žien či stínanie kohúta. Všetky hry boli žartovné, niekedy mali až eroticko-lascivný nádych.

Spomínaná hra podkúvanie žien bola známa najmä na myjavských svadbách. Skupina chlapov, z ktorých jeden bol oblečený ako kováčsky majster, dvaja ako tovariši a jeden ako učeň, chytila najprv mladomanželku a symbolicky jej podkúvali čižmy. Učeň jej pri tom halúzkou odháňal muchy. Ďalší ju držali, potľapkávali, kde sa dalo, a žartovali. Každá žena musela za podkutie zaplatiť (obyčajne 4-6 halierov, neskôr 2-3 grajciare).

Keď už boli ženy i družičky podkuté, začali zasa ženy holiť chlapov. Obyčajne to robili štyri holičky, jedna mala zrkadlo a štetku s mydlom, ďalšia uterák, tretia drevenú triesku namiesto britvy a štvrtá inkasovala peniaze za holenie. Pri holení jedna držala mužovi hlavu, prípadne žartovne upozorňovala, kde ho treba ešte oholiť, a žena s trieskou v ruke prechádzala mužovi po lícach a krku.

Svadobné dozvuky

V minulosti, keď svadba trvala aj sedem dní, bolo s jej prípravou veľa starostí. Aj preto bola veľmi dôležitá pomoc rodiny, ale i susedov a v konečnom dôsledku všetkých účastníkov svadby. V Spišskom Hrhove napríklad pre svadobných rodičov a najbližších príbuzných trvala svadba celý týždeň, pre cudzích tri dni.

Na východnom Slovensku na záver svadby vždy ženy pomohli domácim s umývaním riadu a uprataním izby. Chlapi poodnášali stoly a lavice, poprínášali nábytok, ktorý bol počas svadby v stodole alebo pod šopou. Na záver svadby sa vždy spievali rozlúčkové piesne, v ktorých sa vyjadrovala vďaka

za svadobné pohostenie a miera spokojnosti so svadbou.

Záverečné spevy

Už sme še najedli, už sme še napili,
hej, budzeme vam za to, hej, na žníva robili.

Bulo nam tu dobre byc, už mušime stadzeľisc.
Či obuto, či boso, či na vože, či pešo.

(Spišský Štvrtok)

V okolí Trebišova na záver svadby sa na druhý deň prenášala výbava nevesty z jej domu do ženíchovho domu. Ráno sa znova zišli najbližší príbuzní, najmä starší, u rodičov mladuchy, aby pripravili periny a „kasňu“ s výbavou. Všetko naložili na vyzdobený voz, chlapi zapriahli štyri vyparadené kone, ženy kráčali okolo perín, koľko sa ich len pomestilo, a išli dedinou do domu ženícha, spievajúc pieseň:

Štyri koňe jako kavky,
dve periny, šesc zahlavky,
už ce, Haňčo, vyplacili
z tej timkovskej famelii...

Tam periny a výbavu za veľkého doťahovania, jednaní o cenu a prekáračiek predali mladomanželovi za symbolickú cenu, zložili do izby na posteľ a svadobní rodičia s mladým párom všetkých pohostili.

Karol Plicka: Svadobný kroj, Očová

Svadobná mágia

Aké bude manželstvo, sa veštilo aj na základe dňa, v ktorom sa sobáš konal – spln mesiaca predznamenal šťastné manželstvo, dážd' bohaté a plodné. Ak sa počas cesty na sobáš prihodilo svadobčanom niečo neočakávané, znamenalo to nešťastie.

Pred oltárom sa mali snúbenci postaviť k sebe čo najbližšie, aby nič zlé medzi nich nepriletelo.

Počas sobáša mala nevesta stúpiť ženíchovi na nohu, aby ona v dome klobúk nosila, alebo ak ešte nechcela mať dieťa, prisadnúť si prsty na svojej ruke.

V Gemeri a Tekove v minulosti platilo, že sobášna parta sa mala uschovávať, aby sa z nej nič nestratilo, pretože inak by žena stratila mužovu lásku. Takisto sa odporúčalo do spodného odevu, ktorý sa obliekal pod svadobné šaty, zašit čiapočku alebo čepček podľa toho, či chcela nevesta mať prvorodené dieťa chlapca alebo dievča.

V minulosti tiež platilo, že počas svadobného dňa nemali novomanželia používať nič ostré (ihla, nôž), aby sa v manželstve nehádali. Preto sa aj jedlá na svadbe konzumovali len lyžičkou (platilo to pre novomanželow).

Pri prevoze vena (rúcha, výbavy) si periny mala zásadne z voza skladať mladá nevesta alebo ženích, aby vždy mysleli jeden na druhého.

Pri príchode do nového domu sa mladomanželka pritisla bokom o pec alebo si zohriala dlane nad plameňom, aby si čím skôr zvykla na nový domov.

V prvú noc po svadbe mali obaja novomanželia vstúpiť naraz do izby, aby spolu rovnako dlho žili. Tradovalo sa, že kto prvý vstúpi do izby, ten prvý zomrie. Pri prvom manželskom ukladaní na lôžko sa do perín dávalo trocha medu a peniaz, aby sa manželia po celý život mali radi a nikdy im nechýbali peniaze.

Po prvej manželskej noci mala žena ráno vždy darovať svojmu mužovi košeľu a pri tom ho mala osloviť menom, aby im láska a pekné slová vydržali po celý život a aby muž bol len doma pri nej.

NÁRODNÉ OSVETOVÉ CENTRUM